

FRANCIA-MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖZPONT

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK MAGYARORSZÁGON

1990 – 2001

konferencia-sorozat

-
2001. december 5.	Az intézményrendszer
2002. január 9.	A tudomány-finanszírozás struktúrái
2002. február 6.	Az intézeti modell múltja és jövője
2002. március 6.	A nemzetközi integrálódás módjai
2002. április 3.	Tudós szerepek és megnyilvánulások
2002. május 8.	● Művek és szakmai értékelések
2002. június 5.	Tudomány és felsőoktatás Magyarországon az EU-csatlakozás után
-

AZ ATELIER FRANCIA-MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖZPONT
AZ ELTE – MTA TÁMOGATOTT KUTATÓHELYE
ÉS AZ ORSZÁGOS KIEMELÉSŰ TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÁSOK SZERVEZÉSÉBEN

www.atelier-centre.hu

Művek és szakmai értékelések

(VITAINDÍTÓ)

Készítette:

TÓTH GÁBOR

Mivel egyetlen ember képességeit kétségtelenül meghaladja, hogy a rendelkezésre álló időbeli és terjedelmi korlátokat betartva az *Atelier* konferencia-sorozatának mai témáját, az elmúlt tíz év társadalomtudományi műveit és szakmai értékeléseit illetően alapos – e tudományok egészére kiterjedő, de az egyes tudományterületek művelőinek egyetértésével is találkozható – áttekintést nyújthasson, a következőkben csupán három nagyobb témakörrel kapcsolatban próbállok meggondolásra érdemes szempontokat felvetni. Ezen szempontok kiválasztását az említett okokon túl az a tény is motiválta, hogy – kutatói érdeklődésemet, napi munkámat és intézményi kötődésemet tekintve kívülállóként – nem vagyok kompetens abban, hogy a '90-es években publikált társadalomtudományi műveket az alapul vett források és adatok feldolgozásának minősége, a választott módszerek helyessége, vagy az értelmezés céljaira konstruált elméletek érvényessége alapján ítéljem meg. Áttekintésem tehát nem az egyéni teljesítményekre, hanem az összképre irányul. Ha vitaindítóm ezért elnagyolt és impresszionisztikus is, talán javára írható, hogy olyan szempontokat próbál felvetni, amelyek a társadalomtudományok iránt érdeklődők bármelyikében felmerülhetnek.

A kommunista rendszer 1989–90-ben bekövetkezett összeomlása után a magyar társadalomtudományok intézményrendszere, intézeti modellje, finanszírozásának strukturái, nemzetközi integrálódásának esélyei, vagy a társadalomtudósi szerepek és megnyilvánulási lehetőségek – azaz a társadalomtudományok *formális* keretei – szempontjából kétségtelenül új korszak kezdődött. Ezzel szemben, ha a társadalmi valóság kutatásának *tartalmi* vonatkozásait vesszük górcső alá, azt láthatjuk, hogy a '90-es évek nem jártak ehhez foghatóan gyökeres változásokkal. Az alábbiakban arról lesz szó, hogy mindez hogyan és milyen körülmények között alakult így.

Az elmúlt évtized nyilvánvalóan pozitív hozadéka, hogy a társadalomtudományok formális kereteit érintő átalakulások megindulásával párhuzamosan kiteljesedett a magyar társadalom múltjáról, jelenéről és jövőjéről való gondolkodás szabadsága, öröndetesen bővült a kutatott (és újonnan kutathatóvá vált) témák köre, s eltűntek a kizárólagosság igényével fellépő és szakmán kívüli elvárásokat szem előtt tartó ideologikus értelmezések. Szintén a '90-es évek

pozitívumai közé tartozik, hogy a változások nyomán lehetőség nyílt új folyóiratok indítására, társadalomtudományi munkák publikálására szakosodott kiadók alapítására, és az előző négy évtizedben külföldön megjelent fontos, magyarul korábban elérhetetlen művek kiadására.

A társadalomtudományok különböző ágaiban már a rendszerváltozás pillanataiban viták bontakoztak ki az egyes diszciplínák helyzetéről, lehetőségeiről, társadalmi funkcióiról és episztemológiai státusáról. Ezek során e szakterületek – jellemzően a fiatalabb kutatói nemzedékekhez tartozó – képviselői erőteljes kritikával illették szakmájuk konzervatívnak, olykor anakronisztikusnak tartott kutatási gyakorlatát és értelmezési sémáit – nem sok sikerrel, mint látni fogjuk. Ezzel párhuzamosan Magyarországon is kialakult a társadalomtudományok Nyugaton már korábban jelentkező és a '90-es években kiteljesedett episztemológiai válsága.

Áttekintésem első részében ezen fejlemények tudománytörténeti kontextusát és főbb vonásait vázolom. Ezután egy sajátosan magyar, a rendszerváltozás nyomán felmerült problémát érintek, amelyről a szakmai vitákban nem esik szó, noha nemsokára nagyobb gondot okoz majd, mint a társadalomtudományok válsága. Végül azt foglalom össze tézisszerűen, hogy a hazai társadalomtudományoknak milyen eszközei és lehetőségei vannak, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozás után úgy tudjanak a nyelvi-kulturális határokon kívül is érvényes és érdeklődésre számot tartó mondanivalóval szolgálni, hogy közben képesek maradnak azoknak a sajátos feladatoknak az ellátására, amiket más nemzetek kutatói nem végezhetnek el helyettük.

Egyik 381-ben írott levelében Ambrus milánói püspök a közép-itáliai helyzetről tudósítva „félíg rombadőlt városok omladékaírói” (*semirutarum urbium cadavera*) számol be levelezőpartnerének.¹ Ha áttekintjük a magyar társadalomtudományok helyzetéről az elmúlt tíz évben megjelent értékeléseket, a mi szemünk előtt is egy hol félíg-meddig, hol meg teljesen leomlott konstrukciók által borított táj képe rajzolódik ki. Elemzések, konferencia-beszámolók, vitairatok és interjúk tucatjai szólnak egy-egy tudományterület válságáról, a nagy magyarító erővel felruházott elméletek csődjéről, és a kutatási módszerek felülvizsgálatának szükségességéről. Noha nem feladatom e válság okainak alapos elemzése, ahhoz, hogy valamennyire közelebb jussunk a mai állapotok megértéséhez, legalább nagy vonalaiban fel kell vázolni a tudománytörténeti előzményeket, mert – Ambrus tanítványának, Szent Ágostonnak a szavait parafrázálva – a látható összeomlást a mélyben végbemenő bomlás előzi meg, noha közben semmi sem látszik közelgő összeomlásra utalni.²

1 Ambr. *epist.* 2.8.3, CSEL 82:1 (1968) 68,28 Faller.

2 civ. 14.13, Corpus Christianorum, Series Latina 48 (1955) Ed. Dombart/Kalb, 34,7–9

A társadalmi valósággal való bármifajta tudományos foglalatосkodásra egyszerre kétféle veszély leselkedik: Az egyik, ha nem hiszünk abban, hogy léteznek olyan modellek és elméleti konstrukciók, amelyek képesek jól leírni és magyarázni a vizsgált jelenségeket – ez egyet jelent a jelenségek megértéséről való lemondással. A másik, ha a valóságot mindenáron megpróbáljuk a megkonstruált elméletek és modellek kereteibe kényszeríteni – így viszont a tudomány egy idő után már nem magukkal a jelenségekkel, hanem az ezeket magyarázó elméletek és modellek tanulmányozásával foglalkozik. Az elméletalkotásnak tehát egyszerre kell kellően konkrétnek és maximálisan absztraktnak lennie.

A 20. század második felében a társadalomtudományok episztemológiai ingája a lengéssík két végső pontja közül inkább a maximális absztrakció irányába lendült ki.³ A *Zeitgeist* jellemzőinek általam ismert legjobb összegzését Michel Foucault adta egy korai interjújában:

we have discovered something else for ourselves, another passion, the passion for the concept and for that which I would wish to call the system. The breach became complete when Lévi-Strauss demonstrated for societies and Lacan demonstrated for the unconscious that their „sense” presumably is nothing but a kind of surface effect, a foam. On the other hand, that which penetrates most deeply into us, that which was there before we were, that which holds us together in time and space – that is indeed the *system*. The „I” is destroyed (think of modern literature). We are now concerned with the discovery of the „there is.” We now speak of „one.” In a certain sense we thus go back to the viewpoint of the seventeenth century, but with the following difference: It is not man we set in the place of God, but anonymous thinking, knowledge without subject, theory without identity.⁴

Az idézett szöveg jól foglalja össze a 20. század első felének társadalomról való gondolkodása és a 60-as évektől elterjedt – az *a maiore ad minus* elvén alapuló – látásmód közti különbségeket. E különbségek fogalmilag a személytelen erők (*the „there is”*; „one”) vs. individuum (*the „I” is destroyed*), a hosszú időtartam (*that which was there before we were, that which holds us together in*

3 A korszak nagy magyarázó erővel felruházott makrokoncepciói közül itt említhetjük a Kuhn-féle *paradigmát* (*diszciplináris mátrixot*), Braudel *longue durée*-jét és *économie monde*-jét, Wallerstein *world-system*-jét és „hosszú” 16. századát, a Kondratyev-ciklust, Saussure *langue*-jét, Chomsky *mélystruktúráit*, Foucault *episzteméjét*, Jung *kollektív tudattalanját*, vagy a különféle *-izmusokat* (pl. *feudalizmus*). Freud *Álomfejtésének* mottója emblematikusan fejezi ki a korszakjellemet: *flectere si nequeo superos, Acheronta movebo* (Verg. *Aen.* 7.312; „Hogyha pedig nem látgyul a menny: Acheront verem én fel!” vagy „Hogyha pedig nem pártol a menny, fölrázom a poklot!” – Lakatos István fordításai [1962, 1984]).

4 A forrás megjelölése nélkül idézi Jan M. Brockman, *Structuralism: Moscow–Prague–Paris* (Dordrecht–Boston: Kluwer, 1974) 2 – kiemelés az eredetiben. Az *histoire événementielle* térénümát hasonló szavakkal írja le Fernand Braudel, *A Földközi-tengerés a mediterrán világ II. Fülöp korában*, ford. R. Szilágyi Éva (Budapest: Akadémiai Kiadó–Osiris Kiadó, 1996) 1. köt., 5.

time) vs. rövid időtartam, a struktúrák (*the system; that which holds us together in space*) vs. események, és a mélység (*that which penetrates most deeply into us*) vs. felszín (*foam*) ellentétpárjaiban ragadhatók meg. Ha ehhez hozzávesszük a 20. századi társadalomtudományok 19. századból örökölt „nyolc Kárteköny Előfeltevését” (*society vs. individual mental event; integration vs. disintegration; satisfaction vs. strain; legitimate control vs. violence; progress vs. decay; normality vs. abnormality* – ahol a párok első tagja a rend pozitív, a második a rendezetlenség negatív kategóriája alá sorolódik),⁵ előttünk állnak annak a társadalomtudományi paradigmának a legfontosabb részelemei, melyre a totalitárius rendszerek hirtelen, és csak kevesek által előre látott összeomlása mért végső csapást.⁶ Ez a paradigma alkalmatlannak bizonyult arra, hogy a kutatók „kielemezzék a szándékos emberi cselekvések nem szándékolt társadalmi következményeit.”⁷

A makrokonstrukciók bukását nem csak empirikus kikezdhetséjük, hanem saját implicit logikájuk is előrevetítette. Előbb kiderült, hogy „a struktúra fogalmának vagy egyáltalán nincs semmi értelme, vagy már az értelmének is van struktúrája,”⁸ majd az is nyilvánvalóvá vált, hogy nem létezik grammatika, amely alapján „egy adott szöveg szemantikai mélystruktúrája explicit és szigorú kapcsolatba hozható a szöveget alkotó mondatok felszíni szerkezeteivel.”⁹ Végül is nem történt más, mint hogy az a feltevés, mely szerint minden egyes szöveg és történelmi struktúra kezdettől fogva magában hordozza a saját végső dekonstrukcióját okozó elemeket, magukra a hipotézist megfogalmazó elméletekre nézve is empirikus igazolást nyert.¹⁰

A társadalomtudományokban a '90-es évek elejére tehát lezárult a mély struktúrák, évszázadokon átívelő folyamatok, kiterjedt rendszerek és nagy

5 Charles Tilly, *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons* (New York: Russel Sage Foundation, 1984) kül. 11–12 (*the eight Pernicious Postulates of twentieth-century social thought*).

6 Arról, hogy a társadalomtudósok miért „nem látták, hogy jön,” ld. *Láttuk-e, hogy jön? Az ELTE Filozófiatörténeti Tanszékcsoport és a Budapesti Könyvszemle konferenciája, 1990. december 7.* Twins Konferencia-Füzetek I (Budapest: T-Twins, 1991). A kötetben közölt hozzászólások egy része megjelent a *BUKSZ*-ban is; 3 (1991. tavasz) 74–84. Különösen fontos Bak János megjegyzése: „Azt hiszem, hogy a társadalomtudósok, elsősorban a történészek előre nem látásának van egy olyan eleme is, amiről eddig még nem esett szó. Az ugyanis, hogy az utolsó évtizedekben a történészek hozzászóltak ahhoz, hogy ne várjanak el hirtelen, szinte katasztrofális változások, hanem elsősorban a hosszú távon, a 'longue durée' során bekövetkező változásokra koncentrálnak” (78).

7 Karl Popper, *A nyitott társadalom és ellenségei*, ford. Szári Péter (Budapest: Balassi Kiadó, 2001) 282.

8 Broekman, *i.m.* 5.

9 Gerald Prince, „Narratives with a Difference,” *diacritics*, 6:2 [1976] 49.

10 Erről ld. pl. Traian Stoianovich, *French Historical Method: The Annales Paradigm* (Ithaca, N.Y.–London: Cornell University Press, 1976) 112 (Albert Soboul véleménye), Hans Kellner, „Disorderly Conduct: Braudel's Mediterranean Satire,” *History and Theory*, 18 (1979) 220, és Szűcs Jenő, *Vázlat Európa három történelmi régiójáról* (Budapest: Magvető, 1983) 22, 25.

összehasonlítások kutatásának korszaka.¹¹ Ha visszatekintünk az elmúlt tíz évre, azt láthatjuk, hogy az episztemológiai inga a lengéssík maximális absztrakció felé eső végpontja felől visszalendült a kellő konkrétumok, s ezzel az *a minore ad maius* szemléletmódját preferáló megközelítések irányába. A társadalomtudományi kutatások előterébe az események, a jelenségek, a személyek, a mindennapok, az egyéni tapasztalatok, az életvilágok, a mikroközösségek és a „kivételes normális” (*exceptionnel normal*) kerültek.

A makrokonstrukciók csődje azonban csak az egyik oka a társadalomtudományok általános válságának. A másik ok a társadalomtudományok '90-es években tetőző ún. posztmodern (hermeneutikai, interpretatív, nyelvi) fordulata, melynek részletei közismertek, ezért itt nem igényelnek külön elemzést.¹²

A magyarországi társadalomtudományok válsága tehát távolabbról az eddig vázolt tudománytörténeti fejleményekkel – tehát külső, a rendszerváltás előtt kialakult okokkal – magyarázható. A válságot azonban a rendszerváltás pillanatában az is fokozhatta, hogy éppen akkor, amikor a társadalomról való gondolkodás szabadabbá vált és olyan elméleti konstrukciókra lett volna szüksége, melyekre vonatkoztatva az éppen lezajlott események legalább utólag értelmet nyerhettek volna, nem volt ami csillapítsa elméletéhségét.¹³ A társadalomtudósok csak az összeomlott nagy elméletek és a diszciplinájuk kognitív identitásának alapját képező elveket támadó szemléletmódok között választhattak.

Milyen választások kínáltak ebben a helyzetben a társadalomtudósok számára? Lehetett például továbbra is a megszokott szempontrendszert követni és a kutatási praxisban nem érvényesíteni episztemológiai megfontolásokat – ezt a megoldást zömében az idősebb kutatói nemzedékek tagjai választották. Lehetett szakmai vitákat kezdeményezni és ezek során a konvencionális megközelítések kritikáját elvégezve új szemléletmódokat javasolni – erre tettek kísérletet a pályájuk elején álló fiatal kutatói nemzedék egyes képviselői. Lehetett még egy-egy diszciplína elméleti-metodikai eszközkészletének elemzésével is

11 Ha lenne „elkésve megjelent könyvek” versenye, az 1985–90 között hatszor újranyomott *The Return of Grand Theory in the Human Sciences*, ed. Quentin Skinner (Cambridge: Cambridge University Press, 1985) dobogós eséllyel indulhatna. A kötetben bemutatott szerzők közül pl. Gadamer és Derrida inkább a nagy episztemológiai konstrukciók lebontásában jeleskedett, az *Annales* történései – főleg Braudel – nem voltak éppen az elméletek és szigorú definíciók barátai, Althusser és Lévi-Strauss teóriái pedig ma már csak tudománytörténeti érdekességek.

12 Erről ld. Jászberényi József kiváló áttekintését: „A nyelv, a valóság és a tények átértékelődése. Egy kivülálló ’konstrukciója’ a kortárs historiográfia hatástörténetileg jelentősnek látszó csoportjairól, alakjairól,” *Korall*, 5–6 (2001. ősz-tél) 163–85, bőséges irodalommal.

13 Ld. Immanuel Wallerstein, „Modernization: Requiescat in pace,” in uő., *The Capitalist World-Economy*, Studies in Modern Capitalism/Études sur le capitalisme moderne (Cambridge–Paris: Cambridge University Press–Maison des sciences de l’homme, 1976) 134: „Nincs a társadalmi eseményeknek olyan halmaza vagy sorozata, amely egy elméleti konstrukcióra való vonatkoztatás nélkül – melynek funkciója, hogy a valóságnak jelentést adjon – érthető lenne.”

keresni a válságból kivezető utat – ezt próbálták meg azok a szociológusok, akik a társadalomtudományi mérés problémái felé fordultak.¹⁴ És végül lehetett a pozitivistádatgyűjtés kényelmes és unalmas gyakorlatába merülni – ezt választotta számos történész és néprajzos.¹⁵

Ha szemügyre vesszük a 90-es évek társadalomtudományi vitáit, azt látjuk, hogy ezek túlnyomó többsége nem a nyilvános diskurzus iratlan szabályai szerint zajlott le. A résztvevőknek nem volt lehetőségük rá, hogy egy-egy vita végén az elvetett és elfogadott érvek, nézetek és szempontok rögzítésével rekesszék be a diskurzust és újradefiniálják pozícióikat, mert a vita érdemben vagy el sem kezdődött, vagy személyeskedésbe torkollott, vagy már néhány pengeváltás után abbamaradt – leginkább az érintett szakma általános érdektelensége miatt.¹⁶ Nem csoda, hogy az elszórtan megjelenő vitacikkek nem tudtak lényeges befolyást gyakorolni a bevett értelmezési és módszertani sémákra, mint ahogy az sem, hogy érveik nem találtak visszhangra a nekik helyet adó és kevesek által olvasott folyóiratok közönségén túl. Nem indult el az egyes tudományszakok működésének egészére kiterjedő szellemi mozgás, s az új irányzatok nem tudtak intézményesülni: nem jöttek létre saját iskoláik és folyóirataik, melyek szemléletüket programszerűen és hatékonyan képviselhetnék volna.¹⁷ A szakterületük episztemológiai problémáit általánosabb összefüggésekben értelmezni képes és az új megközelítéseket kutatói praxisukban alkalmazó tudósok mindmáig egyedül, vagy az adott diszciplínán belül semmilyen csekély befolyással bíró csoportokban dolgoznak.

Noha kézenfekvő, hogy az új társadalomtudományi irányzatoknak diszciplínájuk elméleti és metodikai konvencióival szemben kell megfogalmazni-

¹⁴ Ld. a *Replika* 11–2 (1993. nov.) 1–49, számában közölt *Káosz & determinizmus* c. összeállítást, Fokasz Nikosz, Fehér Márta, Péli Gábor, Léderer Pál és Bozsonyi Károly tanulmányaival, és Léderer Pál, „'A kézicipő.' Episztemológiai kollázs összekötő szövegekkel,” *Holmi*, 3:1 (1991) 48–59, c. írását.

¹⁵ Ha átlapozzuk a *Századok* vagy az *Ethnographia* utolsó tíz évben megjelent évfolyamait, az az érzésünk támad, mint ha semmi új nem történt volna a történettudományban és a néprajzban 1990 óta. Ugyan mindkét folyóiratban találhatunk olyan tanulmányokat, amelyek reflektálnak tudományszakjuk legújabb fejleményeire, de ezek inkább csak a szabályt erősítő kivételek.

¹⁶ Ld. pl. Niedermüller Péter, „A néprajztudomány válaszútjai avagy a kultúrátkutatás elméleti dilemmái,” *BUKSZ*, 1 (1989. dec.) 79–84, Sárkány Mihály, „Vágyak és választások,” *uo.*, 2 (1990. ősz) 288–94, illetve Takács András, „Merre még a hajnal? Hozzászólás a néprajz- és antropológiavitához (BUKSZ, 1989–1991),” *uo.*, 4 (1992. tél) 419–21.

¹⁷ A rendszerváltozás után indult társadalomtudományi folyóiratok (az *Aetas*, a *BUKSZ*, a *Café Babel*, a *Korall*, vagy a *Replika*) mindegyikére jellemző, hogy mögöttük nem egy-egy szakma vagy iskola, hanem különböző területeken működő és más-más irányzatokat követő tudósok lazán kapcsolódó csoportjai állnak. Egyetlen közös jellemzőjük, hogy elméleti és módszertani preferenciáik eltérnek az általuk művelt tudományágak uralkodó megközelítési módjaitól – igaz, ez nem gátolja őket abban, hogy szakmájuk konzervatív irányultságú orgánumaiban is publikáljanak. Írásaik többségét elvileg bármelyik említett új folyóiratban közölhetnék; nincs különösebb oka annak, hogy egy-egy tanulmányukat vagy ismertetésüket pl. miért éppen a *BUKSZ* és mondjuk nem az *Aetas* jelenteti meg.

uk és kijelölniük saját pozíciójukat, ahogyan az is, hogy a kritika eszközeivel kell feldolgozniuk azt a tudománytörténeti örökséget, amely ellen fellépnek, mindeközben nem szabadna elfeledkezniük arról, hogy a társadalomról való intézményes gondolkodásnak társadalmi funkciói is vannak – pedig a '90-es években éppen ez történt. Mialatt a diszciplínák saját kognitív identitásuk válságával küszködtek, a társadalom laikus többsége a rendszerváltozás nyomán felmerült kérdésekre próbált választ keresni. Vélhetőleg ők is kíváncsiak voltak arra, hogy „miért nem lehetett látni, hogy jön,” és arra is, hogy „a múlt hogyan történt ezután,” ha már kiderült, hogy nem éppen úgy, ahogyan addig tudták. A magyar társadalom múlt és a jelen iránt érdeklődő részének éppen olyan nehézséget okozott az események, jelenségek és személyes tapasztalatok „megragadása, interpretálása és reprezentálása,” mint az ezekről a problémákról hivatásszerűen gondolkodó társadalomtudósoknak.

Az elmúlt tíz évben kevés olyan monográfia, szintézis vagy tanulmány jelent meg, amely egyértelmű és könnyen befogadható válaszokkal szolgálna a társadalomban felmerült kérdésekre. Vannak ugyan kivételes teljesítmények és egyedi példák, hogyan lehet közérthetően és sikeresen közvetíteni a társadalomról való korszerű gondolkodás modelljeit, de a laikusok többsége a mai napig olyan fogalmakat és értelmezési sémákat használ, amelyekről nem tudja, hogy régen elavultak – vagy nem is volt értelmük soha.¹⁸

A '90-es években egyetlen tanulmány sem látott napvilágot, amely kísérletet tett volna, hogy feltárja és elemezze azokat az okokat, amik miatt a rendszerváltozás után tömegek fordítottak hátat a tudományok által kínált valóságmodelleknek. Amíg a társadalomtudományok nagy része saját „puhaságának” problémáival volt elfoglalva, új életre keltek vagy megszülettek olyan kelően konkrét, bár nem túl absztrakt konstrukciók, amelyek egyes darabjai mára kontinuum egészet alkotva a társadalom egy részének szemében jobban magyarázza a múltat és a jelent, mint a tudományok kínálta interpretációk.¹⁹ Efféle párhuzamos vagy ellenkonstrukciók léteztek ugyan korábban is, de befolyásuk nem volt a mostanihoz foghatóan erős. Könnyű lenne, persze, egy vállrándításal elintézni ezt a kihívást, de ha a tudósok nem ismerik fel a kialakult helyzet

¹⁸ Ha arra gondolunk, hogy hány jobboldali politikus használja ma is a modernizáció újbaloldali fogalmát, vagy hogy liberális politikusok hányszor idézik Szent István *Intelmeit* az „egynyelvű és egyszokású országról” a tolerancia fontosságának alátámasztására, erős kétségünk támadhat a magyar tudományosság hatékonyságát illetően.

¹⁹ Külön elemzést igényelne, hogy a társadalmi valóság múltjának és jelenének antiakadémikus magyarázatai miért terjedhettek el széles körben. Ennek egyik lehetséges magyarázata talán az, hogy a baloldali-liberális hagyományból táplálkozó átfogó társadalomtudományi elméletek bukásával kiürült az az episztemológiai tér, amelyet ezek a konstrukciók a 20. század nagyobb részében betöltöttek. Vajon véletlen-e, hogy a magyar történelem immár a világ teremtésétől napjainkig ívelő értelmezésével kecsgetető párhuzamos valóságmagyarázat éppen a jobboldal mind-éddig hiányzó modern társadalomtudományi konstrukciójának szerepére tör?

súlyosságát és nem próbálnak válaszlépéseket tenni,²⁰ nem lesznek majd hathatós érvek akkor, amikor felteszik nekik a kérdést, hogy milyen társadalmi funkciók ellátására kérnek pénzt és milyen célból tartják fenn intézményeiket.

A társadalomtudományok számára kettős kihívást jelent Magyarország rövidesen megtörténő csatlakozása az Európai Unióhoz. Művelőinek abból kell kiindulniuk, hogy – noha „elsősorban elméleti vagy módszertani közleményeikkel kap[hat]nak publicitást” külföldön –, működésük kereteinek nyelvi-kulturális sajátosságai okán ezután sem fog megszűnni „rendkívül erős ... lokális beágyazottság[uk].”²¹ Ennek megfelelően egy-egy diszciplína kutatóinak a mostaninál nagyobb arányban kell képesnek lenniük olyan szilárd metodikai-fogalmi pillérekben nyugvó konstrukciók megalkotására, melyek lehetővé teszik, hogy műveik a külföldi olvasók szélesebb köreihez jussanak el. Kísérletet kell tenniük, hogy a magyar társadalomtudományi praxist jellemző recepció mellett – vagyis, hogy az elméleti-módszertani eszköztár megújítása rendszerint külföldi újdonságok átvételében merül ki –, megteremtsék a teoretikus konstrukciók exportjának feltételeit is. Ehhez át kell tekinteniük és fel kell dolgozniuk az egyes szaktudományok örökségét. Meg kell születniük azoknak a szakmatörténeti műveknek, amelyek mindeddig hiányoztak. Ezzel egyidejűleg a társadalomtudományok magyar művelőinek újra kell fogalmazniuk társadalmi funkcióikat, azt, hogy milyen konstrukciókat nyújthatnak a múlt és a jelen modern – és a laikus többség számára a párhuzamos értelmezésekkel szemben alternatívát kínáló – interpretációjához.²²

20 A történészek pl. kísérletet tehetnének arra, hogy közérthető választ adjanak a „Miért fontos számu[k]ra a múltnak ez [vagy az] az olvasata?” Vö. Braun Róbert, *Holocaust, elbeszélés történelem*, Horror Metaphysicae (Budapest: Osiris Kiadó–Gond, 1995) 297.

21 Enyedi György, „A társadalomtudományok százada,” *Magyar Tudomány*, Új folyam, 46:2 (2001) 173–4.

22 Nem hiszem, „hogy a nemzeti önkép, a nagy nemzeti narratíva ápolásán munkálkodó (s ma is *mainstream*-nek számító) történetírástól elszakadva kerülhetünk leginkább összhangba korunk aktuális szellemi kihívásaival.” (Ld. Gyáni Gábor, „Történetírásunk az évezred fordulóján,” *Századvég*, Új folyam, 18 (2000. 000) 117–40.) Egy nemzet kollektív identitását nem a nagy nemzeti narratíva teremti meg, hanem a múlt és a jelen problémáinak folyamatos és kritikus feldolgozása, vagyis *több* lehetséges értelmezés megkonstruálása. (Ld. ehhez a 27. jegyzetet.) Más kérdés az, hogy a nemzeti narratívák nem alapulhatnak anakronisztikus episztemológiai előfeltevéseken és értelmezési sémákon.

FELHASZNÁLT IRODALOM²³

- „A Korall körkérdése a társadalomtörténet-írás helyzetéről,” *Korall* 5–6 (2001. ősz-tél) 186–238 [Bácskai Vera, Faragó Tamás, Gerő András, Granasztói György, Gyáni Gábor, Halmos Károly, Ö. Kovács József, Kövér György, L. Nagy Zsuzsa, Tóth Zoltán, Vonyó József].
- „AETAS-körkérdés a magyar történetírás szerkezetéről és intézményrendszeréről,” *Aetas*, 1993/4, 165–212 [Bácskai Vera, Engel Pál, Erdmann Gyula, Faragó Tamás, Gerő András, Gyáni Gábor, Gyimesi Sándor, Hiller István, Jakó Zsigmond, Kövér György, Kristó Gyula, Kubinyi András, Makk Ferenc, Pach Zsigmond Pál, Niederhauser Emil, Várdy Béla].
- Argejő Éva. „Beszélgetés Gyurgyák Jánossal, Miklós Tamással, és Szilágyi Ákossal,” *Café Babel*, 1993. tél, 33–9.
- Argejő Éva. „Egy kelet-európai new wave hullámverései. Medvetánc, Századvég, 2000,” *Café Babel*, 1993. tél, 27–33.
- Bak János. „Az Elefánthy saga,” *BUKSZ*, 6 (1994. ősz) 280–4.
- Barabás Jenő. „Válaszút vagy útvesztő. Észrevételek Niedermüller Péter cikkéhez,” *BUKSZ*, 2 (1990. tavasz) 3–5.
- Bence György. „Átmenet és átmentés a humán tudományban,” *BUKSZ*, 4 (1992. ősz) 348–55.
- Benda Gyula. „A társadalomtörténet-írás helyzete és perspektívái,” *Századvég, Új folyam*, 4 (1997. tavasz) 33–42.
- Biczó Gábor. „Egy vita margójára,” *Replika*, 15–6 (1994. dec.)
- Bíró A. Zoltán. „Az esély esélyéről,” *Replika*, 13–4 (1994. jún.) 131–4.
- Bódy Zsombor – Czoch Gábor – Sonkoly Gábor. „Paradigmaváltás a francia társadalomtörténet-írásban,” *Aetas*, 1995/4, 131–41.
- Bojtár Endre. „Beszélgetés 2000-ben Engel Pál történéssel,” *2000*, 10 (1998. dec.) 3–9.
- Burke, Peter. „Antropológusok és történészek. Megjegyzések egy kapcsolat történetéről,” ford. Sebők Marcell, *BUKSZ*, 4 (1992. tél) 490–6.
- Czoch Gábor – Sonkoly Gábor. „A 'hosszú időtartam' új értelmezése. Beszélgetés Jean-Yves Grenierrel, az *Annales* folyóirat főszerkesztőjével,” *Aetas*, 1999/1–2, 306–11.
- Deák Ágnes. „A történelem, mint veszélyeztetett faj? Viták a posztmodern történetírásról,” *Aetas*, 1994/3, 155–61.
- Erős Vilmos. „Mit jelent a történetírás-történet, és miért írunk ilyet?” *Aetas*, 2000/4, 142–7.
- Farkas János. „Az összehasonlító kultúra esélyei,” *Replika*, 15–6 (1994. dec.)
- Farkas János. „Társadalomtudományok és a rendszerváltás Magyarországon,” *Társadalomkutatás*, 2000/1–2, 27.
- Fejős Zoltán. „Esélyekről elmélettel vagy anélkül,” *Replika*, 13–4 (1994. jún.) 135–40.
- Gueniffey, Patrice. „A biográfia a megújuló politikátörténetben,” ford. 000, *Aetas*, 2000/3, 136–49.
- Gyáni Gábor. „A makro- és mikrotörténet vitája,” *BUKSZ*, 4 (1992. tél) 492–5.

²³ Itt csak a jegyzetekben nem idézett, de az áttekintés megfogalmazásához felhasznált irodalmat sorolom fel.

- Gyáni Gábor. „A társadalomtörténet mint retrospektív kulturális antropológia?” *Replika*, 15–6 (1994. dec.)
- Gyáni Gábor. „Fin de siècle történetírás,” *Magyar Tudomány*, Új folyam, 43:6 (1998) 687–98.
- Gyáni Gábor. „Mai várostörténet-írásunk: teljesítmény és irányzatok,” *Századvég*, Új folyam, 4 (1997. tavasz) 55–67.
- Gyáni Gábor. „Történelem: tény vagy fikció?” *BUKSZ*, 11 (1999. ősz) 273–83.
- Györfly György. „Múlt – emlékezet – történetírás,” *Magyar Tudomány*, Új folyam, 37:5 (1992) 513–20.
- Horányi Özséb. „Hozzászólás,” *Replika*, 15–6 (1994. dec.) 000–00.
- Kövér György. „Biográfia és történetírás,” *Aetas*, 2000/3, 150–6.
- Kövér György. „Elmélet és módszer a legújabb gazdaságtörténet-írásban,” *Aetas*, 1999/1–2, 285–93.
- Kövér György. „Milyenek vagyunk? A ’Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület’ – tíz év múltán,” *Századvég*, Új folyam, 4 (1997. tavasz) 43–54.
- Kuczi Tibor. „A tudományos és a mindennapi nyelvhasználatról,” *Replika*, 13–4 (1994. jún.)
- Laki János. „Történetiség. Deja vu [*sic*] a tudományfilozófiában,” *Magyar Tudomány*, Új folyam, 38:6 (1993) 732–44.
- László János. „Reflexiók Niedermüller Péter tanulmányára,” *Replika*, 13–4 (1994. jún.)
- Lyon, Bryce. *Henri Pirenne: A Biographical and Intellectual Study* (Ghent: E. Story – Scientia, 1974).
- Mohay Tamás. „A néprajz és a néprajzkritika határai,” *Replika*, 13–4 (1994. jún.) 149–54.
- Niedermüller Péter. „Néprajz, kulturális antropológia, kultúrakutatás,” *Replika*, 15–6 (1994. dec.) 217–34.
- Niedermüller Péter. „Paradigmák és esélyek, avagy a kulturális antropológia lehetőségei Kelet-Európában,” *Replika*, 13–4 (1994. jún.) 89–129.
- Noiriel, Gérard. *A történetírás „válsága.” Elméletek, irányzatok és viták a történelemtől tudományvá válásától napjainkig*, ford. Balázs Eszter et al. (Budapest: Napvilág Kiadó, 2001).
- Pléh Csaba. „A társadalmisság és a társadalomtudomány új mintázatai,” *Replika*, 13–4 (1994. jún.) 155–9.
- Pokol Béla. „Rendezettség és káosz (A társadalmi entrópiáról),” *Café Babel*, 1991. ősz, 17–23.
- Rugási Gyula. „’Középkori apóriák’,” *BUKSZ*, 6 (1994. ősz) 337–9.
- Szalai Júlia. „Merengések a szociológiáról,” *BUKSZ*, 6 (1994. tél) 471–6.
- Szekeres András. „Mikrotörténészek és az antropológia: egy diszciplínák közötti transzfer mibenléte,” *Aetas*, 2001/3–4, 244–56.
- Szummer Csaba. „A fikcionalizmus kérdése a történetfilozófiában, a posztmodern antropológiában és a pszichoanalízisben,” *Századvég*, Új folyam, 8 (1998. tavasz) 69–83.
- Takács András. „Az antropológia megtalálhatatlansága,” *Replika*, 15–6 (1994. dec.)
- Voigt Vilmos. „Diskurzus, vita, kommentár, reflexiók stb.,” *Replika*, 13–4 (1994. jún.)
- Vörös Miklós. „Az antropológia és a néprajzi kutatás politikuma,” *Replika*, 13–4 (1994. jún.)
- Wallerstein, Immanuel. „Újra kell-e gondolnunk a XIX. század társadalomtudományát?” ford. Székely Dániel, *Magyar Tudomány*, Új folyam, 35:2 (1990) 113–9. = „Felejtünk-e el a XIX. századi társadalomtudományt?” ford. Ülkei Zoltán, *Szociológiai Figyelő*, 6:2 (1990) 5–10.

KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS

2002. május 8.

• **Tóth Gábor:** Azzal kezdeném, hogy az eddigi konferenciákon némileg könnyebb volt a helyzet, mint most, mert számokkal, adatokkal, grafikonokkal ki lehetett mutatni, hogy milyen változások mentek végbe a rendszerváltozás után a társadalomtudományok *formális* keretei szempontjából. Nekem ehhez képest egy új értelmezési keretet kellett keresnem, hogy a társadalomtudományokban bekövetkezett – számokkal nehezen kifejezhető – *tartalmi* változásokat is valahogyan meg tudjam ragadni, be tudjam mutatni. Három szempontom volt, pontosabban három kérdéskört igyekeztem körüljárni.

Az első, hogy a rendszerváltozásnak milyen pozitív hatásai voltak a társadalomtudományokban. Erről itt nem kell túl sokat beszélnem, mert ismert, hogy a társadalomtudományi gondolkodás szabadsága az utóbbi tíz-tizenkét évben teremtődött meg és teljesedett ki, hogy eltűntek a korábbi időszakra jellemző ideologikus értelmezések, hogy az elnyert szabadság nyomán kiszélesedett a kutatások köre, s ismert az is, hogy olyan újabb és újabb témák jöhettek elő, melyek vizsgálatára korábban értelemszerűen nem volt lehetőség. A tágabb szellemi kontextus ebből a szempontból tehát pozitívnak mondható. Mégsem alakult minden úgy, ahogyan ez alapján gondolnánk. Hogy miért nem, azt próbáltam felvázolni az írott vitaindító nagyobb részében.

A második szempontom az volt, hogy épp akkor, amikor ez a gazdasági-társadalmi-politikai átalakulás lezajlott Magyarországon, a nyugati társadalomtudományokon belül már korábban kialakult, s éppen a '90-es évek elején-közepén tetőző episztemológiai válság megjelent a hazai társadalomtudományokban is. Ha visszaemlékszünk az elmúlt évtizedre vagy újraolvassuk az ekkor megjelent szakmai önértékelő cikkeket, akkor azt látjuk, hogy a szociológiáról, a történetírásról, vagy a különböző részterületekről – a társadalom- vagy gazdaságtörténetről – szóló vitacikkekből kibontakoznak ennek az episztemológiai válságnak a főbb vonásai és kettős eredete. Hogy pontosan mi került válságba, azt én a következőkben látom: a '90-es évek előtti időszakban, a '60-as, '70-es, vagy egyes területeken már az '50-es évektől a fő cél – a társadalomtudományok tudományosságának megerősítése (vagy megerősítése), azaz egyfajta szcientizmus – jegyében az érdeklődés az átfogó makroelméletekre irányult. Előtérbe került a kiterjedt rendszerek, mély szerkezetek, a nagy folyamatok, a hosszú időtartam, a kollektív tudat, a személytelen erők vizsgálata. Ezt a szemléletet leginkább az jellemezte, hogy a makroszint felől próbálták megérteni és megmagyarázni, hogy mi történik az alsóbb

szinteken, azaz mikro- és középszinten. Azt állítottam, hogy ezeknek az elméleteknek a többsége, ha korábban nem, legkésőbb a rendszerváltozás környékén, a kommunista rendszer bukásával nyert empirikus cáfolatot. Nagy részük alkalmatlannak bizonyult az olyan folyamatok és történések magyarázatára, melyek nem voltak az előfeltevéseikbe beépítve, vagy, ha bizonyos változók be is voltak kalkulálva, ezek ellentétes kimenetelű folyamatokat indukáltak, mint ahogyan azt előzetesen feltételezték. Ezeknek az elméleteknek a többsége egyszerűen *genetikus*an volt képtelen megmagyarázni a társadalomban kialakuló rendezetlenséget, a válságokat, a katasztrofálisnak tekintett robbanásszerű változásokat, és nem nagyon tudott mit mondani a tudatos emberi cselekedetek nem szándékolt társadalmi következményeiről sem – ami pedig Popper szerint a társadalomtudományi elméletek fő feladata. 1989–90-ben ezek a problémák elemi erővel törtek a felszínre. Ha megnézzük az utóbbi évtized társadalomtudományi kutatásainak fő irányait, azt látjuk, hogy a korábbi *a maiore ad minus* megközelítés szinte teljesen eltűnt, és például a történészek jó része ma már inkább a mikroszint irányából próbál a makrojelenségekre következtetni. Nem kell különösen részletezni, mert jól látható, hogy az utóbbi évtizedben ismét az események, a személyek, a mikro-folyamatok, a kis életvilágok, a „kivételes normális” jelenségek kutatása, egyszóval az *a minore ad maius* szemlélet került előtérbe az élvonalbeli és egyre meghatározóbbá váló irányzatokban. Azt is látjuk, hogy míg az előző évtizedekre általánosságban a maximális absztrakciókra törekvés, a nagy elméletek konstruálása volt a jellemző, az utóbbi időben inkább a kellő konkrétumok felé fordult a figyelem és a kis elméletek nyertek teret. Nyilvánvaló, persze, hogy az egyes tudományokon belül hangsúlyeltolódások voltak, s nyilván nem is pontosan úgy zajlott le mindenhol az episztemológiai váltás, ahogyan azt felvázoltam. Mindez főleg a történettudományra, a szociológiára – és általában a társadalom múltjával foglalkozó tudományokra – érvényes, de talán a pszichológiára vagy a politológiára nem, hiszen a politológia Magyarországon a rendszerváltás után született meg, előtte komolyan vehető politológia nem volt (a pszichológiát csak felszínesen ismerem, ezért erről nincsenek közelebbi információim). Ezzel a megszorítással együtt is azt hiszem azonban, hogy az általam rajzolt kép, ha a részleteiben finomítható is, összességében talán megállja a helyét.

Ennek az ismeretelméleti válságnak volt egy másik, az előbbi fejleményekkel összefüggő eredője is, amiről most röviden csak annyit, hogy a '80-as évek végére, a '90-es évek elejére lezajlott egy nyelvi – hermeneutikainak, interpretatívának, vagy kritikainak nevezett – fordulat, amelynek hatására a legtöbb társadalomtudományban meglévő válsághangulat még inkább mélyült. Legfőképpen azért, mert ezek a tudományok a sokáig modellnek tekintett természettudományokhoz képest még annál is „puhábbnak” mutatkoztak, mint amennyire korábban hitték. Ez tehát az érem másik oldala – episztemológiai válság egyfelől, szabadság másfelől.

A magyar viszonyok között mindez úgy jelentkezett, hogy már rögtön a rendszerváltozáskor, '89-'90-ben felmerült a kérdés, hogy miért nem látták a társadalomtudományok azt, hogy be fog következni egy ilyen léptékű gazdasági-társadalmi-politikai változás. A *Láttuk-e, hogy jön?* konferencia-kötetben erre próbálták meg válaszolni a társadalomtudományok képviselői. Az egyik érdekes magyarázattal a medievista Bak János állt elő, aki arra hívta fel a figyelmet, hogy a történészek az utóbbi évtizedekben a hosszú időtartamú folyamatok vizsgálatára koncentráltak, s maga a szemléleti keret volt alkalmazatlan arra, hogy a változásoknak azt a sorozatát, ami '89-'90 táján bekövetkezett, el tudják akár csak képzelni is. Másfelől viszont ugyanebben a kötetben néhány szociológus és – ha jól emlékszem – közgazdász is arról beszélt (némelyikük grafikonokat és táblázatokat is közölt), hogy a válság bizonyos jeleit – azt, hogy valami nem stimmel, hogy hanyatlási, vagy hanyatlásra utaló folyamatok indultak el, vagy már tartanak régebb óta – egyes demográfiai, közgazdasági és szociológiai kutatások jelezték ugyan, de ezzel együtt is váratlanul érte őket mindaz, ami végül történt.

Mit lehetett tenni a rendszerváltozás és az egyidejűleg jelentkező ismeretelméleti válság támasztotta kihívások közepette? Egyfelől azt, amit a társadalomtudósok jó része tett, hogy egyszerűen nem vett tudomást a helyzetről, azt mondván, hogy eddig is jól elvultunk elméleti előfeltevések nélkül, ezután sem lesz ezzel különösebb gond. Ha jól emlékszem, Györffy Györgynek volt egy olyan megjegyzése, hogy a történészek sohasem módszertani könyvek alapján művelték a szakmájukat, hanem egy-egy adott problémához próbáltak mindig valamiféle elméleti keretet kialakítani. Egyébként éppen ennek a megjegyzésnek a fényében érdekes megemlíteni, hogy a középkorral foglalkozó legjobb kutatókra volt a legkevésbé hatással az az ideológiai kontextus, amelyben ötven éven át működniük kellett. Ez az elméletellenesség és az átfogó elméletekből való kiábrándulás következtében visszatérő pozitívizmus jellemzi a *Századok* és az *Ethnographia* utóbbi tíz évfolyamát, például: jól látszik, hogy a cikkek és a tanulmányok, pontosabban a szerzőik, gyakran ugyanott folytatják, ahol '90-ben abbahagyták. (Csak egy példa: '87-ben Mályusz Elemér kérdésére, hogy szoktam-e olvasni a *Századokat*, azt válaszoltam, hogy igen, mire ő azt mondta, hogy ő bizony az '50-es évek óta nem olvassa, mert teljesen érdektelen, csak igen ritkán vannak benne jó tanulmányok.) Az újpozitívizmusnak nyilván van egy olyan értelme, hogy a társadalomtudományoknak meg kell teremteniük azt az alapot, forrás- vagy adatbázist, amelyre aztán különböző elméleteket lehet építeni – ebből a szempontból akár pozitívnek is mondható –, ahhoz azonban, hogy előbbre tudjunk lépni, mindez szükséges, de nem elégséges. A kihívásra adott másfajta válasza a szociológia a jó példa. A szociológiában az elmúlt években előtérbe kerültek a módszertan kérdései: a szociológusok egy része például a mérés problémáit vizsgálta, úgy fogalmazva át a '89-'90-es

kérdést – azt, hogy „láttuk-e, hogy jön?” –, hogy „láthattuk-e *egyáltalán*, hogy jön?” Nos, a vázolt episztemológiai kontextust tekintve nem kétséges, hogy miért szükségképpen negatív a válasz mindkét kérdésre.

Mindeközben a társadalomtudományok különböző területein viták robbantak ki. Ezek nagyobb részét az jellemezte, hogy főleg a fiatalabb, a pályakezdő nemzedékek képviselői próbáltak valamilyen kiutat keresni az imént vázolt helyzetből, próbálták a korábbi évtizedek eredményeit kritikailag áttekinteni, s eközben új módszereket és új irányzatokat közismertté tenni. Emlékezzünk vissza, mondjuk, a *Replika* első számaiban a társadalmi struktúra fogalmával kapcsolatos vitára, a *BUKSZ*ban Niedermüller Péter antropológia és néprajz kapcsolatával foglalkozó tanulmányára, ennek *Replikabeli* folytatására, és az ezeket követő vitára. Fontos kiemelni, hogy ezeknek a vitáknak a nagy része lezáratlan maradt, vagy személyeskedésbe torkolt, s igazából – ha megpróbáljuk megvonni a mérlegüket – különösebb hatást nem váltottak ki. Nyilván volt persze *valamilyen* hatásuk, de nem voltak *átfogó* hatással arra, ahogyan a társadalomtudósok szokásszerűen művelik a szakmájukat. Van még valami, amit ezekkel a vitákkal kapcsolatban meg kell említeni: nem egyszerűen hatástalank voltak, hanem – ami még fontosabb – nem alakultak ki új iskolák a nyomukban. Az új irányzatokat legfeljebb elszigetelt csoportok követik, de intézményesülési folyamatok nem indultak el.

Ha most már közelebbről megnézzük az új, a '89–'90 után alapított folyóiratokat, akkor azt látjuk, hogy ezeknek volt egy feladatuk, ami megkülönböztette őket a nyugati társadalomtudományi folyóiratoktól: régebbi, fontos cikkeket közöltek fordításban, s ezzel próbáltak támpontot nyújtani a tájékozódáshoz. Ugyanez történt a könyvkiadásban, ahol az utóbbi tíz évben a kiadói tevékenység nem elhanyagolható részben abban merült ki, hogy korábban elérhetetlen alapműveket jelentettek meg magyarul. Mindez persze fontos, de sokszor új és eredeti magyar társadalomtudományi munkák helyett kell fordításokkal beérniük az olvasóknak. A folyóiratok többsége generációs alapon szerveződött, a szerkesztői gárda az előbbiekből következően nem egy-egy iskolához vagy irányzathoz kapcsolódik, hanem az tartja össze, hogy valamivel szemben próbálnak alternatívát nyújtani, a régi folyóiratok pedig, ahogy az előbb már említettem, nem igazán változtak meg, vagy anyagi okokból megszűntek. Nyilvánvalóan az általános válságból és a képlékeny állapotokból következett az is, hogy az egyes diszciplínákban nagyon kevés szakmatörténeti mű jelent meg, noha nagy szükség lenne rájuk. Ami megjelent – például a néprajzban –, az korábban íródott, de sokkal inkább jellemző, hogy a hazai társadalomtudományok történetének kritikus feldolgozásait külföldi tanulmányok bevezetővel ellátott fordításgyűjteményeivel helyettesítik. Az tehát könnyen megismerhető, hogy mik a mai trendek, az viszont már kevésbé, hogy mi az, amit meg kell őrizni a hazai hagyományból, s mi az, amit ki kell hajítani. Ugyancsak az intéz-

ményesülés hiányával magyarázható, hogy a '90-es években az egy-egy személyhez kapcsolódó emlékkönyvekben nem irányzatok, iskolák képviselői gyűjtötték egybe tanulmányaikat, hanem az ünnepelthez lazább-szorosabb – általában személyes és nem szakmai – szálakkal kapcsolódó magányos kutatók adtak ki meglehetősen heterogén tartalmú és szemléletű írásokat.

Írott áttekintésem harmadik részében egy olyan probléma körüljárására tettem kísérletet, amely ritkán, vagy egyáltalán nem kapott figyelmet a 90-es évek episztemológiai vitáiban. Arról van szó, hogy amíg a társadalomtudományok saját módszertani válságukkal és elméleti problémáikkal voltak elfoglalva, megszülettek vagy újból életre keltek olyan megközelítések, amelyeket talán ellen-, párhuzamos, vagy antiakadémikus valóságkonstrukciónak nevezhetünk. Olyan elméletek hódítanak ma a laikus közönség köreibben, melyekre, ha jól érzékelem, az elmúlt tíz évben a társadalomtudományok művelői alig, vagy egyáltalán nem figyeltek oda. Ha megnézzük, mondjuk heti bontásban, hogy mi minden kerül be egy-egy könyvtárba, például az Akadémiai Könyvtárba, azt láthatjuk, hogy a beszerzett könyvek egy része, néha a többsége, a magyarság történetét a teremtéstől napjainkig magyarázó elméleteket propagáló, magánkiadású munkákból áll. Nem tudok róla, hogy ezekkel Komoróczy Géza és Pusztay János óta bárki is foglalkozott volna kritikailag, pedig alig hihehető, hogy a szaktudósok ne vették volna észre, hogy ezek a valóságkonstrukciók éppen az elmúlt évtizedben álltak össze egységes egészzé, s immár a korai magyar történelemre vonatkozó koncepcióktól kezdve a 20. századot magyarázó összeesküvés-elméletekig ívelnek. Referátumomban ezt a jelenséget, vagy inkább tünetet, azzal magyaráztam, hogy a '90-es évek elején megbukott – és a baloldali-liberális hagyományban gyökerező – makrokoncepciók helyére szinte magától értetődő természetességgel léptek ezek az antiakadémikus elméletek, mert sem az igazából mély hagyományokkal nem rendelkező jobboldali-konzervatív, sem a baloldali-liberális kutatók nem tudtak a diszkreditálódott makroelméletek helyett új, átfogó társadalommagyarázatokkal szolgálni.

Az idő rövidsége miatt most már csak jelzek néhány további, megfontolásra érdemes szempontot. Nem ejtettem szót sem most, sem az írott szövegben a vizsgált időszakban bekövetkezett harmadik fontos fejleményről, arról az informatikai forradalomról, amelynek következtében ma már soha nem látott bőségben zúdulnak ránk az adatok. Pedig ez a fejlemény megint – és az ismertett előzmények tudatában némileg ironikus módon – azt követeli meg a társadalomtudományoktól, hogy olyan átfogó rendező és értelmezési sémákat dolgozzanak ki, amelyek segítségével valahogyan rendet lehet vágni ebben a dzsungelben – úgy, ahogyan azt az évtized elején csődöt mondott makroelméletek próbálták valamikor. Volt továbbá az előbbieken szó ugyan a folyóiratokról, de nem beszéltem olyan praktikus – és részben könnyen megoldható – problémákról, amelyekkel a magyar folyóirat-kiadás ma küzd. Az Interneten elérhető

társadalomtudományi folyóiratok legfrissebb számai többségükben 2000-ből, vagy jobb esetben 2001-ből valók, vagyis nem igazán szolgálják a gyors információszerezést. Ha közelebbről is megnézzük őket, látjuk, hogy alig használhatók arra a célra, amire valók lennének: ha hivatkozni akarunk rájuk, akkor elő kell vennünk a nyomtatott változatot, mert más a formátumuk és a megjelenésük, mint kézbe vehető *pendant*-jaiké. Majdnem ugyanott tartunk tehát, ahol korábban: noha kényelmesebb otthon olvasni őket, de munkaeszközként az elektronikus mutációk használhatatlanok. Ezzel kapcsolatban van még valami, amit szeretnék felvetni: Nyugat-Európában nem egy egyetemnek, kutatói körnek vagy iskolának van gondja és pénze arra, hogy a kutatásai alapjául szolgáló folyóiratok repertóriumait elektronikus formában közzétegye. Nem a méregdrága full-text adatbázisokról van szó, hanem az olcsón előállítható repertóriumokról, például az erlangeni *Zeitschriftenfreihandmagazin*ról, amelyben nem csak a nemzetközileg ismert német történész-folyóiratokban megjelent cikkekre lehet keresni, hanem a helyi folyóiratokra is. Ilyen Magyarországon nincs. A folyóirat- és könyvkiadáshoz kapcsolódva még egy megjegyzés: a rendszerváltozáskor, vagy egy kicsit később, az Akadémiai Kiadó privatizációjával, megszűnt egy csomó idegen nyelvű folyóirat. Ma alig van külföldön is érdeklődést keltő idegen nyelvű társadalomtudományi folyóiratunk. (Kivétel az angolul megjelenő *BOOKS*.)

Összefoglalva. Ha azt szeretnénk, hogy az európai uniós csatlakozás után a magyar társadalomtudósok művei nagyobb érdeklődést váltsanak ki külföldön, fogalmilag, elméletileg, de nyelvi megformáltság tekintetében is közelíteni kell ezeket a műveket ahhoz a mércéhez, amit a nyugati folyóiratok többsége követ, és ezzel esetleg megváltozna az a magyar társadalomtudományokra jellemző tendencia, hogy az elméleteket és a módszereket inkább befogadjuk vagy importáljuk, mintsem exportálnák. (Nyilván itt is vannak ellenpéldák, persze.) Ami az ellenkonstrukciókat vagy antiakadémikus mozgalmakat illeti, a társadalomtudományok művelőinek el kellene gondolkozniuk azon, hogy mit lehetne tenni. Ahogyan egy történész megfogalmazta: meg kell tudniuk magyarázni, hogy miért fontos a múlt vagy a jelen egy bizonyos olvasata a tudomány számára. Végül még egy szót a hatékonysággal kapcsolatban. Szintén történész vetette fel azt a problémát, hogy a magyar társadalomtudományok művelőinek nagy része – ő persze a saját szakmájára gondolt – nem olyan nyelven ír, amely nagyobb körben is hozzáférhetővé tenné a műveit. Ezzel szemben francia és amerikai példákat hoz föl, ahol a szociológiai, antropológiai, társadalomtudományi művek azért válhatnak ki szélesebb körben is érdeklődést, mert jól, jó stílusban vannak megírva. Pedig a jól megírt könyvek egyben választ is adhatnak az ellen- vagy párhuzamos konstrukciók kihívására is.

Körülbelül ennyit akartam vitaindítóként elmondani. Köszönöm a figyelmet! Most akkor megkérem a tanár urakat, hogy mondják el hozzáfűznievalójukat.

• **Gyurgyák János:** Nem tudom a többiek megkapták-e az előadás írott változatát, de vannak itt olyan lábjegyzetek, amelyek hiányoznak, pedig engem nagyon érdekelne a 20-as, ami így szól: „Az elmúlt tíz évben kevés olyan monográfia, szintézis vagy tanulmány jelent meg, amely egyértelmű és könnyen befogadható válaszokkal szolgálna a társadalomban felmerült kérdésekre. Van-e ugyan kivételes teljesítmények és egyedi példák...” Azóta ezeket már kitöltötted?

• **Tóth Gábor:** Még nem, de ki fogom tölteni. Egyébként Engel Pálnak, Szakály Ferencnek és Kosáry Domokosnak a *Magyarok Európában* sorozatban megjelent köteteire gondoltam. Ezek, ha jól tudom, közönség sikerek voltak, mint ahogyan Ungváry Krisztián könyve is Budapest ostromáról. Ezekhez hasonló dolgokra gondoltam, olyan művekre, amelyek nem csak szűk szakmai körben arattak sikert és váltottak ki elismerést, hanem a szélesebb közönség érdeklődését is felkeltették.

• **Hunyady György:** Megtörném akkor a történészek bensőséges diskurzusát. Nekem nagyon tetszett a referátum, meg amit az előbb elmondott a szerző. Ezért is vágtam elébe, hogy a magam lebegő véleményét el tudjam mondani, mielőtt komolyabb dolgokra kerül sor. A másik értéke a referátumnak számomra az volt, hogy identitáserősítő hatást gyakorolt rám, mert szerepel az írott szövegben egy típus, amelyben magamra ismertem. Ez az a kicsit avított egyéniség, aki folytatja töretlenül, a rendszerváltozástól függetlenül a munkáját, csinálja úgy, ahogyan addig csinálta, és szinte észre sem veszi, hogy valami történt a társadalomban és a tudományban. Magam is úgy érzem, hogy tulajdonképpen ez történt velem és az én világomban. Én valóban nem vettem észre, ezt töredelmesen bevallom – lehet, hogy ez szakterületi specifikum vagy ásatag személyek jele –, hogy fiatal tudósok rohamcsapata merőben új eszmékkel megindította volna a korhadt, összeomlott rendszer gondolatiságát. Bevallom őszintén, semmi ehhez hasonlót nem éltem meg a szakterületemen; itt ment tovább a munka. Én magam is az unalmasnak címkézett pozitívizmus sajátos szociálpszichológiai verzióját képviselem: zavartalannak, kicsit állóvízben élőnek érzem magam, túl azon, hogy a rendszerváltás jelenségekben gazdag, hihetetlen adomány volt, a szociálpszichológusok számára csodálatos terepet teremtett. Áldás volt, amit nem tudunk meghálálni, csak ovációval tudunk fogadni. Szóval, nem érzékelttem ezt a fajta, a rendszerváltással párhuzamos rohamot, ami a referátumból kirajzolódik, vagy ami a rendszerváltozásra ráérezve földúlta volna a mi köreinket.

Ami az elméleti mozgásokat illeti, elfogadom azt, hogy a történet- és társadalomtudományok jelentős részében a makrokonstrukciók lebomlása bekövetkezett, és hogy ezt még a posztmodern fordulat is cifrázta. Ami viszont miná-

lunk következett be, az az volt, hogy az eléggé mozaikszerű stúdiómban megindult egy általános elveken alapuló, ellenirányú mozgás, amely ugyan az egyén megismeréséből indul ki, de kétségkívül általános elveket szem előtt tartva. Az egyik legfrissebb irányzat az evolúciós megközelítés, ami kifejezetten laza, tág értelmezési keretet jelent; ezt aztán vagy sikerül ráhúzni egy-egy jelenségre, vagy nem. Én tehát egy ellenirányú mozgást érzékelek, de hát ezt nyilván szakterületi specifikumok magyarázzák. Éppen ezért, mert nem egészen azonosan észleljük a változásokat, kicsit bizonytalan vagyok abban, bár a szerző sem teljesen biztos, hogy vajon előre vitt volna, vagy nem sok jót hozott volna-e, ha valóban végre megy az a bizonyos fordulat a magyar társadalomtudományban, ami a referátumban körvonalazódott.

Fölmerült itt az előbb az elméleti konstruktumok exportja. Ha behozzuk ezt a szétesett társadalom-felfogást, ez vajon mit jelentett volna? Én nem vagyok egészen biztos abban, hogy ha ez itt elhatalmasodott volna, akkor a párhuzam, vagy – kicsit nyersebben fogalmazva – tudománytalan konstruktumokkal való eszmei mérkőzésben ez előny lenne-e, vagy pedig hátrány. Abban sem vagyok egészen biztos, hogy – ez benne van az írott anyagban –, jó lenne-e, ha a társadalomtudomány a maga anyagi, pénzügyi forrásait meg tudná teremteni, hogy egy ilyen jellegű tudomány, ami ebből a változás-sorozatból kibontakozhatott volna, kedvező lenne-e, és abban sem, hogy gazdasági vagy állami tényezők ezt dotálnák-e.

Ami a változások lényegét illeti, abban természetesen maradéktalanul egyetértünk, hogy a szabadság sok jót hozott. Erre az Osiris az egyik legjobb példa egyébként, mert a szabadság gyümölcsei mind ott fityegnek az Osiris kiadási listáján. Az Osiris klasszikus műveket keresett elő és jelentetett meg – az oktatás is erre felé fordult, a jó kiadó pedig szolgálta a jó ügyet. A modern irányzatok és összefoglalók tömeges megjelentetése is pozitívum, mert segítette a történettudomány haladását. A történettudomány utolérte önmagát: a '45 utáni időszakot, sőt a korábban zavarosan megítélt 20. század egészét is képes most már rendszeresen tanulmányozni, és tud érdemes műveket is létrehozni ezen a téren.

Ugyanakkor a formális keretek változása nem csak szabadságot és örömet jelentett az én megítélésem szerint. Mondjuk, a gazdasági gondolkodás – nevezzük így – „elhatalmasodása”, legalábbis kétélű volt a társadalomtudomány művelése szempontjából. A források, amelyek erre a célra voltak, beszűkültek, még ha átmenetileg is. Tehát volt egy közvetlen ráhatás – az akadémiai intézményrendszer sorsa erre nagyon jó példa –, ami alapján talán érthető, hogy ilyen körülmények között a gazdaság felé forduló köz bizonyos értelemben közömbössé vált a társadalomtudomány iránt is, a tudományok iránt is, és a gondolatok iránt is.

A másik eseménysor, amely ennek a tízegynéhány évnek a gyümölcse, az eltömegesedő egyetem: az egyetemek tömeges jelentkezése a terepen, és a hall-

gatók tömegei az egyetemeken. Ez úgy szívta el az alkotásra érdemes szerzők energiáit, hogy több egyetemen kellett egyszerre tanítaniuk – kedvezőtlen körülmények között –, hogy egyáltalán meg tudjanak élni. Ez, azt hiszem, szintén nem volt föltétlenül fölfelé húzó hatású ebben az időszakban.

Néhány szót a lassanként újra feltápászkodó finanszírozásról, amiről persze önálló alkalmak szóltak, tudom, de a helyzet elemzéséhez ez is hozzátartozik. A finanszírozás ciklikus jellegű: valamire adnak pénzt, de ez egy korlátozott időszakban és korlátozott elvek szerint történik, majd az időszak is lezárul, meg az elvek sem működnek tovább. Egy valamiben közösek az egymást váltó periódusok: soha senki nem kéri számon, hogy az így adott, olykor jelentős összegek valóban értelmes tudományos célokat szolgáltak-e. Tehát ezek a körülmények nem váltak föltétlenül a magyar társadalomtudományi kutatás javára.

Ha az ilyen típusú negatívumokkal is számolunk, akkor, úgy gondolom, néhány negatív jelenségre is fölfigyelhettünk az általunk átlátott szociálpszichológiai területen. Az egyik az, hogy miközben a múlt képe teljesebbé vált és valamennyire sikerült szembenézni a múlttal, azért a jelennel és a jelen kritikus problémáival is foglalkozni kell. Elemezzük persze a társadalmat, ahogy vérbeli szociológushoz illik, s megtaláljuk azt, ami problematikus. A szegénységgel foglalkozunk ugyan, de nem olyan mélységben, ahogyan belerobbant a minden napokba. Én itt azért érzek valami jelentés-negatívumot az összképben. A másik fontos – és bizonyos értelemben talán még sokkal súlyosabb – kérdés az originalitás hiánya a társadalomtudományok számos területén. Gyakran egybemosódik az átvett, vagy a fölkarolt, importált gondolat és a saját gondolat. Az én véleményem szerint ez egy sajátos, helyi mixtúrát teremt a magyar társadalomtudományi irodalomban. Nem is olyan nagyon régen, pár évvel ezelőtt, egy nagyon fontos író-társaságban működtem közre, mint szakértő, ahol egy közgazdász életművét kellett méltatnunk. Mi tételesen leírtuk, hogy kitűnő emberről van szó, mert ahelyett, hogy – mint mindenki más – sajátjaként tüntette volna fel azt, amit elolvasott, mindent lefordított, rendesen kiadott, s ez valóban szép dolog. Általánosan jellemzőnek tartom, hogy nálunk nem érték az, ha valaki nem mások gondolatait emészti meg és adja vissza a köznek, hanem elkülöníti, hogy mi a sajátja, és mi nem. Egy további negatívum – összesen három negatívumom volt ebben a műfajban –, a jó szemle- és recenzióirodalom fájdalmas hiánya. Itt szó esett a *BUKSZ*ról, de van még sok olyan kiadvány, ami új is, meg jó is, meg nem volt, de ennek ellenére az igazi szakterületi, a fejlődést követő szemleirodalom, az érdemi recenzió helyzete szerintem nem olyan Magyarországon, mint amilyennek lennie kéne. Erős esetleges szelekciót érzek ezen a téren, mérhetetlen bávatag lassúságot, nem egyszer ide-oda csapó szubjektivitást. Megítélésem szerint a szemle- és recenzióirodalom nem áll a helyzet magaslatán.

A negatívumokat tulajdonképpen ahhoz a nemzeti „bánatponthoz” lehetne kapcsolni, ami aktuális is és triviális is, és sokat foglalkozunk vele, tudniillik, hogy kicsi az ország és kevés a magyar. Ez a magyar társadalomtudományos élet egyik nagyon lényeges vonása. Ezen az sem segít, ha 15 millió magyarban gondolkodunk – milliókban, ugyanúgy, mint az angolszász világ. Milyen tudományos perspektívában gondolkodhat a mi szakterületünk, ami az angolszászhoz képest törpe? Ennek a törpeségnek, ennek az adottságnak messzemenő következményei vannak szerintem a társadalomtudományok hazai művelése szempontjából. Az egyik következmény a tematikus osztozkodás. Kevés a tudós, sok a téma. El lehet követni – és el is követik –, hogy mindenkinek legyen témája és minden témának kutatója. A kutatók viszont territoriális viselkedést tanúsítanak: elverik azt, aki a témájukhoz közelít. Lehet, hogy ez csak a pszichológusoknál fordul elő – empátia nélküli, szörnyű, önző lények –, de szerintem azért ez így van az egyéb társadalomtudományok esetében is. Nincs igazi munkamegosztás, mert a témákat pontosan elhatároltuk; nincs verseny, mert elosztottuk a témákat, és nem versenyzünk igazán; de nincsen igazi szakmai közvélemény sem, mert egy-egy témával nem foglalkoznak sokan. Az Egyesült Államokban ez elképzelhetetlen: ott nem lehet olyan obskúrus témát találni a mesterségünkben, amelynek ne lenne legalább száz, egymástól független szakértője, olyanok, akik egzisztenciálisan és gondolkozásukban is függetlenek, és akik el is mondják a másokétól eltérő véleményüket. Így kialakulhat egy szakterületi konszenzus, ami nálunk gyakorlatilag elképzelhetetlen. Nálunk van ennek egy paradox mellékhatása, szerintem: az, hogy téma és gazdája oly annyira összetartoznak, hogy a téma hazai tudományos rangját befolyásolja az, hogy ki foglalkozik vele. Ez másutt, ahol személyek és tematikus viszonyok így nem kapcsolódhatnak össze, mint ebben a kicsi, szegény, töpörödött országban, nem fordulhat elő. A másik fontos dolog a szakmai kommunikáció: az eredményközlés, meg a hatékony eredménykommunikálás szintje. Egy kutatói társadalomban a specialista elvonul a maga területére, és ha közölhető eredményre jutott, az az általánosság bizonyos szintjén eljut esetleg másokhoz is – de hogy ehhez a részleteiben, módszertanilag hogyan jutott el, azt hogyan bizonyítja? A mi szakterületünkön a nemzetközi irodalom alapvető fontosságú. Külföldön a beszámolók belemennek az obskúrus részletekbe, és apró technikai műfogások miatt marják egymást az emberek. Nálunk ez elképzelhetetlen, mert nincs olyan ember, aki hajlandó lenne a technikai részletekbe belemerülni, vagyis az üzeneteknek egy magasabb, általánosabb szintje jelenik meg a nyilvánosság előtt. Majdnem olyan ez, mintha folyamatosan interdiszciplináris kommunikációt folytatnánk, mintha mindig más tudományok művelői számára akarnánk elmondani az eredményeinket egy médiaközvetített, interdiszciplináris műfajban, ez pedig a teljesítménykritériumok elhomályosodásához vezethet. Nálunk mindegy, hogy valaki hogyan jutott el valahová: mondott egy

nagyot, és máris nagyra becsüljük. Ezzel ellentétes az angolszászok tudományosságról alkotott képe.

Megoldásom persze nincsen azokra a problémákra, amiket itt hirtelenjében elsoroltam, de propozícióm lenne: egyrészt a kétnyelvű tudomány, például az angol-magyar tudomány művelése. Mi a szakmában angolosok vagyunk, és ahhoz, hogy a hallgatónk betagozódjanak az angolszász tudományos életbe, elképzelhetetlen, hogy ne publikáljanak angolul. Ugyanakkor meg kellene őrizni, fenn kellene tartani a saját szaknyelvünket, ez pedig, ugye, nem kevés figyelmet, energiát és odafordulást igényel. A másik a módszertani képzés és értékelés – egyszerre a kettő. Jusson el a mi társadalomtudományi képzésünk is a módszertani részletek közvetítéséhez, de ugyanakkor ez az értékelésnek, a megszilárduló recenzió- és szemleirodalomnak is legyen fontos szempontja. Én úgy gondolom, hogy ez csak úgy, spontán nem következhet be. Tudatosan vállalt elveket érvényesítő – s bizony, kemény szó –, a múlt rendszer árnyát idéző tudáspolitikára lenne szükség, amely kereteket teremt.

• **Gyurgyák János:** Egy kicsit zavarban vagyok, mert a bemutatás úgy szólt, hogy történész vagyok, és az elmúlt években ahhoz szoktam hozzá, hogy mint történészt küldenek, és mint könyvkiadót hívnak. Így készültem – nem úgy, mint történész, hanem mint könyvkiadó – de azért megpróbálom, amennyire lehet, összekapcsolni a tudományágot, amit művelek és a tevékenységet, amit naponta csinállok. Az ok, amiért megpróbálok valamennyire földhözragadt és praktikus lenni, az, hogy a Magyar Tudományos Akadémián Glatz elnök úr, uralkodásának végén, egy hónappal a vége előtt, felkért, hogy a magyar tudományos könyvkiadásról valamiféle expozét tartsak. Akkor én mindenféle statisztikákat átnéztem, már csak azért is, mert kíváncsi voltam rá, hogy amit én a gyakorlatban csinállok, az valóban úgy van-e. Rettenetesen érdekes következtetésekre jutottam, de nem szeretném ezeket mind elmondani, csak néhány kiragadott példát; részben azért, mert vannak itt olyanok, akik maguk is művelik ezt a területet, másrészt nem akarok senkit sem untatni. Mégis, azt gondolom, hogy érdekes lehet az, hogy egy kicsit más következtetésekre jutottam, kicsit más végeredményekre, mint Gábor referátuma. Néhány esetben ezek megerősítik azt, amit Gábor írt. Azt gondolom, hogy az alaptézist mindenképpen megerősítik. Nekem rettenetesen tetszett Ambrus püspöknek a mondása, hogy „félíg rombadőlt városok omladéka”. Azok a statisztikák, amiket én itt összeállítottam – és részben a gyakorlat, amit az Osirisnél folytatok – csak kívülről látszik olyan szépeknek, ahogyan azt Hunyady György láttatta. A katalógusaink persze körülbelül ezt erősítik, s én sem tudtam volna szebben ugyanezt elmondani. Amit mondani fogok, nem csak a könyvkiadással kapcsolatos, hanem a folyóiratokat is érinti. Megpróbálok valahová eljutni, és ígérem, nagyon rövid leszek, csak a legfontosabbakra szorítokozom.

Az egyik nagyon fontos jelzőszám a magyar könyvkiadásban és a magyar tudományban, hogy mennyi cím jelenik meg évente. Azt várnánk, ugye, hogy drasztikus és folyamatos csökkenés következett be a '80-as évektől kezdve. Az igazság ezzel szemben az, hogy nem történt drasztikus csökkenés: körülbelül állandósult az évi 8–9 ezres címszám. Mondok néhány példát: 1997-ben 8911 mű jelent meg, '99-ben 9731, 2000-ben 8986, 2001-ben 8837. A korábbi időszakot is megnéztem: néha közelítette a tízezret – volt olyan év is, amikor elérte –, de tulajdonképpen mindig ebben a sávban mozgott. Nem hiszem, hogy lenne valamilyen komoly oka annak, hogy 2000-ben vagy 2001-ben miért éppen 2–300-zal több könyv jelent meg, mint máskor. Ami érdekes ebből a szempontból – és itt már közelítek ahhoz, ami a témám –, hogy ennek a 8–9 ezer címnek megdöbbenő módon a fele tudományos és ismeretterjesztő mű, tehát körülbelül 4500 (ez 2000-es adat). Vagyis tulajdonképpen az az igazság, hogy a tudományos és ismeretterjesztő művek száma felülreprezentált. Mindjárt meg is magyarázom, hogy mihez képest.

A másik ilyen nagyon fontos jelzőszám a példányszám. Ez évenként körülbelül tízmillióval csökkent, ami azt jelenti, hogy '97-ben 45 millió példányban jelentek meg a könyvek, 2000-ben 35, 2001-ben 32 millióban – ez nagyon friss adat –, tehát egy kicsit lelassult a példányszám csökkenése, de azért még mindig folyamatos. Ami az átlagos példányszámot illeti – és ez sokkal izgalmasabb adat –, a 6–8 ezres szám tavaly csökkent először a kritikus 4000 alá. (Természetesen az ismeretterjesztő művekkel együtt, s majd meg fogom magyarázni, hogy miért olyan tragikus ez.) Ami a forgalmi adatokat illeti, azok nem olyan nagyon érdekesek, de azért elmondom, hogy a '97-es 24 milliárdhoz képest a tavalyi adatok 45 milliárdos forgalmat jeleznek. Nagyságrendben – mert azt nyilván nehéz elképzelni, mihez képest – a magyar könyvkiadás mintegy háromszorosa a hangzóiparnak. Ha példát akarok arra mondani, hogy forgalmát tekintve milyen vállalati nagyságnak felel meg az egész magyar könyvkiadás, akkor azt mondhatom – egy agrár és egy ipari példát említve –, hogy ez körülbelül a Bábolna Rt. vagy a Henkel nagyságának felel meg. Ezeknek a vállalatoknak az éves forgalma körülbelül annyi, mint a magyar könyvkiadás egészének.

Ami a tudományos és ismeretterjesztő műveket illeti: ezek '95-ben 14 millió példányban jelentek meg, 2000-ben 10 millió példányban, és 2001-ben ez a szám tovább csökkent. Természetesen a bevételek is ezt a tendenciát mutatják. Engem ebből a szempontból az érdekelt, hogy a makro- és a mikroadatokat megpróbáljam egymásra vonatkoztatni. Körülbelül fél évvel ezelőtt megjelent egy érdekes kiadvány, a Statisztikai Hivatal adta ki a magyar könyvkiadás '95 és 2000 közötti statisztikai adatairól. Én ebben tudományszakonként megnéztem, hogy mennyi cím jelent meg, s mennyi volt az átlagos példányszám. Ez azért volt nagyon fontos, mert szerettem volna egy mikrovizsgálatot is elvé-

gezni. Az Osiris bázisán csináltam három álkönyvet, amiknek a szerzője tudós. Tudományos átlagkönyvekről van szó, mondjuk 20 ív terjedelemben. Azt néztem meg, hogy a költségszerkezetük hogyan alakul, ha az egyiket 1500, a másikat 800, a harmadikat 400 példányban nyomjuk ki. Ez azért rettenetesen fontos, mert az Osiris 20–25 fővel, műhelyként működő intézmény, ahol viszonylag nagyobbak a veszteségek – mert nagyobbak a rezsiköltségek –, mint egy 2–3 személyes vagy egy tanszéki kiadónál, ahol viszont más problémák jelentkeznek. (Ezekről majd szintén szeretnék pár szót mondani.) A nem-intézményi, tehát a nem-profi könyvkiadóknál megjelent könyveknek nem csak a piacra jutása, hanem az olvasóhoz való eljutása is drasztikusan megváltozott két-három éve. A könyvkereskedelem koncentrációjának az lett az egyik következménye, hogy bizonyos forgalomnagyság alatt senki sem foglalkozik könyvek kiadásával. Ezt az elmúlt évben a négy vagy öt kereskedő közül három már megtette, és – amennyire ismerem őket –, a jövőben még inkább meg fogják tenni, ennek ugyanis nagyon egyszerű, racionális, piaci oka van. Nevezetesen az, hogy a magyar könyvkiadók esetében, ahol az első ötven kiadó körülbelül a forgalom 90–95 százalékát hozza, nagyon sok energiát és pénzt vinne el az, ha milliós tétel alatt foglalkoznának kiadással. Itt a zárójel bezárva, jöjjenek tehát a modellezett adatok.

Ezekből az adatokból, amelyek féléves adatok, az derül ki, hogy 1200–1500 az a példányszám, aminél még piaci könyvkiadásról beszélhetünk. Tehát körülbelül ennél válik – hangsúlyozom, hogy a mostani jövedelmi és árviszonyok mellett – nullszaldóssá egy könyv kiadása. Ha 800 példányban jelenik meg – ami egyébként tudományos könyvnél nem mondható alacsony példányszámnak –, akkor körülbelül 7–800 ezer forint a veszteség, 400 példánynál viszont ez már egymillió fölött van, és ebből körülbelül 300 ezer a rezsiköltség. A kis kiadóknál a rezsiköltség nem olyan magas, mint a nagyobb tudományos könyvkiadók esetében, de azt hiszem, hogy ott is 4–600 ezer forint között lehet. (Ennek egyébként van egy másik vonzata is: más összefüggésben majd emlitem, hogy a kuratóriumi rendszer között és az adatok között lévő szakadék az elmúlt években tovább mélyült, következőképpen maga a kuratóriumi rendszer sok szempontból – de ebből a szempontból különösen – kontraproduktívvá vált.)

Mondok most néhány példát arra, hogy '95 és 2000 között egyes tudományágakban hogyan változtak a címszámok. Drasztikus volt a csökkenés a nyelvtudományban (254-ről 123-ra), kevésbé drasztikus az agrártudományban (146-ről 124-re), s megint drasztikus a pedagógiában (359-ről 202-re). Van, ahol a címszám viszonylag alacsony szinten ugyan, de stagnál, például a néprajztudományban (97-ről 98-ra; tehát a különbség nem jelentős), vagy a szociológiában (152-ről 150-re). Drasztikus még a csökkenés a műszaki tudományokban (290-ről 143-ra), de ez most nem érdekes. Van, ahol növekedett

a címek száma: ilyen a történettudomány (417-ről 467-re) és a filozófia (294-ről 397-re).

Ami a példányszámokat illeti. Az alábbiakban, mivel a Statisztikai Hivatal nem választotta ketté az ismeretterjesztést és a tudományos műveket – és ez mutatja az egésznek a tragikumát –, nem a tudományos művek átlagos példányszámait fogom felsorolni, hanem az ismeretterjesztő és a tudományos műveket együtt. Az ismeretterjesztő mű egy normálisan működő könyvkiadásban megemeli a példányszámot. Van olyan tudományág, például az államtudomány és politológia, ahol ez a szám – az ismeretterjesztéssel együtt – 1246. Tehát a politológia – de ilyen egyébként a közgazdaságtudomány, vagy a pedagógia, ilyenek a műszaki tudományok, az agrártudományok, a hittudomány és teológia, és a szociológia – alatta van az átlagnak; a példányszám gyakorlatilag közelít az 1000-hez. A kivételeket is szeretném elmondani: ilyen a pszichológia, a filozófia (2300-nál tart most az átlagos példányszám), és a nyelvtudomány (3400; a statisztika itt valószínűleg azért ilyen, mert ebben a nyelvkönyvek száma is benne van, tehát ha konkrétan a nyelvtudományról beszélünk, akkor valószínűleg 1500 alatt lehet a példányszám).

Ezek tehát azok az összehasonlító adatok, amik tulajdonképpen ugyanazt erősítik, amit én belülről is érzek tíz év óta: nevezetesen azt, hogy ez a „félíg rombadőlt városok omladékai”-dolog semmit sem változik. Nem az nem változik, hogy állandóan omladékokról beszélünk, hanem arról van szó, hogy bizonyos tudományágak nagyon nehéz helyzetbe kerültek a tudományos könyvkiadás szempontjából. Ehhez a sötét képhez hozzátartozik még, hogy két műfajtól eltekintve – ezek a nemzeti tudományok, tehát azok a tudományok, amik nagyon kötődnek a magyar nyelvhez, és azok, amikről Gábor írt, az elméleti tudományok – a tudományos monográfiák vészesen közelítenek a legrosszabb adathoz, a 200–400-as példányszámhoz. Ez mutatja, hogy a magyar könyvkiadáson belül két területnek kivételes csak a helyzete.

A veszélyeztetettség tehát – összefoglalva – két ok miatt következett be, egyrészt a példányszámok drasztikus csökkenése miatt, másrészt pedig azért, mert a példányszámok drasztikusan csökkenésével a piacra jutás is nehezebb lett. Tehát a tudományos könyvkiadás Magyarországon lefelé menő spirálba került, mert a kereskedelem mai struktúrája nem tudja befogadni a legtöbb tudományág szakkönyveit. Abban reménykedni, hogy ezt a tendenciát az egyre inkább fellendülő, feltökésített könyvkiadás fogja majd megfordítani, több mint illúzió. Egészen biztos, hogy ez nem fog bekövetkezni a következő egy-két évben. Ez tehát az egyik kérdéskör, amit körül akartam járni, de – ismétlem –, csak a legfontosabb adatok szintjén.

A másik dolog, amiről röviden szólnom kell, az az értelmiségi politikai helyzet, ami Magyarországon szerintem 1905 óta, de a rendszerváltás óta talán még fokozottabban fennáll. A szétszakitottságról és a székértáborokról beszé-

lek. Ez engem az Arany János-versre emlékeztet, hogy tudniillik az értelmiség valahogy úgy működik, hogy amikor jön a jégeső, akkor még ő is veri a szőlőt. Pontosabban – hogy ne legyen egészen képzavar –, inkább arra, mint amikor a feleség és férj egymást is verik, meg a gyereket is. Azt gondolom, hogy nagyrészt ez a fajta szétszakítottság – ami természetesen, mindannyian tudjuk, Franciaországban, Németországban, vagy Angliában is létezik – a bal- és jobboldali értelmiség között, a bajok egyik oka. Azt hiszem, hogy igazából nem is az a probléma, hogy nincsen párbeszéd, hanem az, hogy értelmetlen párbeszéd folyik – már ha egyáltalán folyik, bár most már egyáltalán nem folyik. Ráadásul hiányoznak azok az intézmények, azok a folyóiratok, amelyek orientálnák mindazokat, akik tulajdonképpen valamilyen tudományt akarnának művelni, és nem gondolják, hogy a világnézetüket vagy a szavazatukat a mellükre kelle-ne tűzniük. Következésképpen azt gondolom, hogy a folyóirat-struktúra sem megfelelő, az is kontrapozitívan működik a mostani helyzetben.

A harmadik megjegyezni valóm – de ez már inkább a politológusok témája, mint az enyém –, hogy ha helyes az a levezetés, illetve igazak azok az adatok, amiket én itt elmondtam, akkor tulajdonképpen valamilyen értelmiségi-kultúrpolitikai-tudománypolitikai összefogásra lenne szükség, mert egyébként, kis országról lévén szó, nem hiszem, hogy bármelyik tényező – például külön a szakma, külön a piac, külön a tudománypolitika – ki tudná húzni magát a mocsárból a saját hajánál fogva. Azt hiszem, nem tesz jót a könyves szakmának, hogy három külön minisztériumhoz, három külön helyhez tartozik. Az oktatási tárcához, a kultuszminisztériumhoz, és egy harmadik „minisztériumhoz” is – vagy ami félig úgy működik, mint egy minisztérium, félig más-ként; de erről egy akadémikus pszichológus jobban be tudna számolni –, nevezetesen a Tudományos Akadémiához. Ez a három, nem érzékelve, hogy miről is van szó tulajdonképpen, egymásnak homlokegyenest ellenkező koncepciókat követ; már ha van egyáltalán koncepciójuk. Talán megengednek nekem annyi pesszimizmust, hogy – az új formációkat látva – a következő években sem hiszem, hogy lesznek olyan koncepciók, amelyek szembenéznének ezekkel az alapvető problémákkal. Ez persze nem könnyíti meg a helyzetet, sőt inkább nehezíti.

Mivel nagyon sokat beszéltem, itt most abbahagyom, pedig szerettem volna elmondani még, hogy – a társadalomtudósokkal és a humán tudománnyal foglalkozókkal szemben, akik nem mondják meg azt, hogy mi lesz – én szerettem volna elmondani, hogy mi lesz, de ezt majd a beszélgetés során, mert már többet beszéltem, mint amennyit egy történész beszélhet. Köszönöm szépen!

• **Körösényi András:** Mindarra, amiről a referátum szólt, nem tudok közvetlenül reflektálni, mert nincs áttekintésem a magyar társadalomtudományok egészéről, de azt gondolom, hogy nem is ezért kaptam a meghívást, hanem

inkább azért, hogy a politikatudományról beszéljek. A kiegészítéseim tehát csak erre szorítkoznak. Azért is mondtam, hogy talán jobb, ha én maradok a végére, mert a politológia is a sor végén kullog. Ha a magyar társadalomtudománynak van páriája, akkor az biztosan a politológia. Nagyjából ez a helyzet, akár a társtudományok művelői részéről való megítélését, akár a szélesebb közönség, a közvélemény ítéletét tekintjük. Nos, három kérdéskört érintenék csak.

Először is a rendszerváltás által nyitott lehetőségek kérdését. Hogy a társadalomtudományokat hogyan érintette a szabadság, azt mindenki látja a saját területén. A politológia számára ez mindenesetre óriási lehetőséget jelentett, mert a politikatudomány, amely '90 előtt legfeljebb embrionális formában létezett Magyarországon, hirtelen a figyelem középpontjába került. Óriási várakozással tekintettek rá, azonban a politológia nem tudott ennek a várakozásnak megfelelni. Ennek egyik oka a politológusok szakmai felkészületlensége volt. Az embrionális állapot lényegében azt jelentette, hogy néhány kutatócsoport, néhány kutatói társaság már volt, de folyóiratok még nem – tehát nagyon kezdetleges állapot volt ez. A másik ok, amiért nem tudott megfelelni a várakozásnak, szerintem az, hogy a közvélemény számára elérhető és mindenki által látható politológia nem tudott elválni a napi politikai publicisztikától, s ezért joggal alakult ki az a vélemény, hogy a politológia nem is tudomány, hanem politikai irányzat, és ez, azt hiszem, valamennyire jellemzi a helyzetet. Persze a politológia sem tudott elszakadni attól a fajta értelmiségi politizálástól, amire János utalt. A magyar politikatudomány helyzetéről Lánczi András írt kimerítő elemzést. Eszerint a '90 előtti időszak a guruk kora volt: a politikatudományt a közvélemény számára néhány tekintélyes, jövőbelátónak hitt személyiség jelenítette meg, akik politikai kérdésekben megnyilatkoztak. Én azt hiszem, hogy a rendszerváltás nyitotta lehetőségek túl hirtelen jöttek, teljesen felkészületlenül értek egy embrionális állapotban lévő diszciplínát, ami ezért nem is tudott ezekkel élni – de igazából ettől függetlenül is képtelen volt a felfokozott várakozásnak megfelelni. A politológia le is hanyatlott gyorsan, jó mélyre zuhant a presztízse.

Mindentől független – ez a második pont, amit szeretnék érinteni – hogy a 90-es években elkezdődött a politikatudomány intézményesülése. A Politikatudományi Társaság és a Politológiai Társaság mellett a 90-es évek elején indult el a *Politikatudományi Szemle*. Az intézményesülést tekintve a legfontosabb terület a felsőoktatás, az egyetemi oktatás volt. Politológiai tanszékek alakultak meg és szaporodtak el, bár tudjuk, hogy az elején nagyon sok „politikatudományi”, „politikaelméleti” nevű tanszék a korábbi marxista-leninista ideológiai tanszékek átkeresztelésével jött létre, úgy, hogy maradtak azok a tanárok, akik előtte is ott voltak, és amikor már mindenki átképezte magát az új igényeknek megfelelően, akkor sok helyen meg is szűnt a politológia-oktatás. Aztán stabilizálódott a helyzet; ma már szakok vannak – három A szak biztosan van,

B szak több is talán –, szóval, ez mindenképpen stabilizálódást jelent. Másrészt egyfajta növekedés is elindult: oktatók kellettek, tantárgyak, vizsgaanyag és tankönyvek. Az egyetemeken a szakindítási láz ebből a szempontból nagy nyomást jelentett, de húzóerő is volt. Ilyen értelemben a politikatudomány legerősebb területévé a felsőoktatás vált; erőforrások, intézeti háttér, tananyag, jegyzetek és tankönyvek tekintetében egyaránt. Ezen a téren sikerült megerősödni és talán valamelyest a nemzetközi színvonalat is elérni. Mindez voltaképp adaptáció formájában valósult meg. '89 után ugyanis megnyílt a nemzetközi politikatudományba való bekapcsolódás lehetősége, de ez a bekapcsolódás – noha sokan éltek a lehetőséggel – nem volt átütő erejű, csak részleges eredményekkel járt. Főleg azok tudtak bekapcsolódni, akik a regionális vagy speciálisan magyar problémák szakértői voltak. Csak ők tudtak szakmai sikereket elérni. Ez a konferenciánk témája szempontjából azt jelenti, hogy a magyar politikatudomány elmúlt évtizedét az adaptáció jellemzi: főleg tankönyvek, fordítások jelentek meg, de originális munka szinte alig, és még az a nagyon kevés is, ami megjelent sem került a szakmában a figyelem középpontjába és marginális hatást tudott csak gyakorolni.

Ez átvezet a harmadik, az utolsó kérdéshez, ami a fő témánk tulajdonképpen, hogy a szakmát magát hogyan ítélik meg. Nem arról van szó, hogy kívülről hogyan ítélik meg, az intézményesültség helyzete milyen, hanem arról, hogy a magyar politikatudomány helyzete milyen szakmai szempontból, és hogy milyen a szakmai élet. Minderre maga a rendszerváltás is hatott, amikor erre irányult a közfigyelem. A politikatudománynak az a korszaka, amikor tömegek jelentek meg a vitákon, amikor zsúfoltak voltak a rendezvények, amikor diákok tömege érdeklődött a szakterület iránt, a 90-es évek közepe után teljesen kifutott. A '90-es évek végére a szakmában való széleskörű csalódás, a szakmából való kiábrándulás a jellemző. Hogy egy konkrét példát is említsek: a '92-ben indult *Politikatudományi Szemle*, amely '93-tól már negyedévenként jelent meg, ma ismét kétszer jelenik meg évente, ugyanúgy, mint '92-ben. Ez talán jellemzi a helyzetet, bár lehet, hogy ennek a finanszírozás az oka; a finanszírozás mindenestre összefügg azzal, hogy milyen helyet foglal el egy diszciplína a többi között, hogy miképpen ítélik meg azokon a helyeken, ahol más tudományágak képviselőivel együtt a forrásokat osztják. A politológiára nézve is áll, hogy nagyon szűk személyi körről van szó. Összefonódások nyilván itt is vannak, mint ahogyan az élet más területein is. Ez a szakmai nyilvánosság nagyon erős korlátját jelenti és, noha nem mondanám, hogy nem voltak szakmai viták, olyan szakmai viták biztosan nem voltak, melyek nyomán egységes szakmai értékelési rendszer alakulhatott volna ki. A legfőbb probléma talán az, hogy komoly szakmai teljesítményekre sem irányult kellő figyelem, pedig a politológusoknak nagy szükségük van arra, hogy inkább a szakmai munkáik kerüljenek a középpontba.

A bevezető előadáshoz egy ponton tudnék kapcsolódni, és ezzel be is fejezem a hozzászólásomat. A referátum arra tett kísérletet, hogy a társadalomtudományokat – főképpen a társadalomtörténetet – egy módszertani-ismeretelméleti problémakör mentén elemezze. Arról szólt, hogy milyen váltás volt, hogy volt-e egyáltalán valamilyen váltás, vagy sem. A politológia nyilván és főleg azért sem került képbe, mert pár éve létezik csak, és Gábor is mondta, hogy nem nagyon ért hozzá, meg különösebben nem is érdekli. Én úgy látom, hogy a politológia egyébként sem kerülhetett volna bele egy ilyen szempontú elemzésbe. A helyzet nagyjából az, hogy a szakmán belüli vita még mindig pusztán két fajta műfaj – a politológiai esszék és a tudományos minőséggel bíró munkák – szétválasztásának kérdése körül folyik. Még mindig az a fő kérdés, hogy van-e különbség köztük; az pedig, hogy a szakmai igényességgel megírt munkák módszertanilag milyenek, végsőképp másodlagos és marginális. A referátumban feltett kérdésre reagálva: én úgy látom, hogy a politológia még nem tudta tisztázni a saját ismeretelméleti alapjait és módszertani előfeltevéseit. Kezdeti stádiumban van, nagyon gyors változásra pedig nem is nagyon lehet számítani. Talán még annyit, hogy van már politológiai PhD-képzés, tehát az utánpótlást a jövőben nem a társtudományokból érkező idegenlégiósok, vendégek, vagy eltévedt emberek fogják adni, hanem olyanok, akik a politikatudományból jönnek, ez a képzettségük. A politikatudomány tehát egy generációváltás nyomán lassan a társadalomtudományok részévé válik majd. Köszönöm!

• **Tóth Gábor:** Pár dolgot fűznék hozzá az elhangzottakhoz, mielőtt a közönséget meghallgatnánk. Az első, hogy komoly kínban vagyok, mert mindhárom hozzászólás olyan területeket érintett, amelyeket én csak érintőlegesen és felszínesen ismerek. Ezért is írtam a referátum legelején, hogy egyetlen ember egyszerűen képtelen mindazt áttekinteni, ami a társadalomtudományokban a 90-es években történt.

Először is pontosítanom kell valamit, amiről úgy érzem – és ebben most már Hunyady György szavai is megerősítenek –, hogy félreérthető volt. Arról van szó, amikor azt írtam, hogy vannak, akik ma is úgy művelik a szakmájukat, mint a rendszerváltás előtt. Ezt csak lehetséges stratégiaként említettem, és eredeti szándékom szerint nem értékítéletként. Igazából azt kellett volna írnom, hogy ez paradox, de nem szükségképpen rossz helyzet. A középkorászok nagyobb része, például, akiknek a tevékenységét jobban ismerem, ezt a stratégiát választotta, és az esetek nagy részében nincs is ezzel semmi probléma.

Ami az elméleti import és export kérdését illeti: nem arra gondoltam, hogy most nekiállunk és hazai gyártmányú elméleteket fogunk tömegesen exportálni, hanem egyszerűen csak arra, hogy nem egyszer a leghajmeresztőbb módszertani újonságokat importáljuk. Ebben persze van szerepe az intellektuális divatnak is, de a végeredmény mégis az, hogy előbb van az import elmélet,

és utána keressük, hogy van-e olyan probléma, amelyre alkalmazni lehet. Mondok egy példát. Úgy látom, hogy az Akadémiai Könyvtárba járó egyetemisták sokkal több elméleti-módszertani művet olvasnak a vizsgaidőszakban, mint forrást vagy eredeti művet. Mondjuk egy irodalom szakos nem irodalmat olvas, hanem a művek ilyen-olyan értelmezését. Előbb ismeri tehát az interpretációt, mint a művet, amit értelmeznie kellene – vagy nem is ismeri magát a művet, csak az éppen divatos értelmezését.

A jó szemle- és recenziós irodalom hiányával kapcsolatban annyit szeretnék mondani, hogy eredetileg akartam hozni egy példát arra – de teljesen elfelejtettem –, hogy az angolszász világban ez az Internet korában hogyan működik, legalábbis a középkorászok és a klasszika-filológusok körében. Föl lehet iratkozni olyan levelezési listákra, mint a *Bryn Mawr Classical Review* és a *Medieval Review*, aztán naponta érkeznek az adott szakterületek legújabb eredményeit szemlélő alapos, pár oldalas cikkek. Ha jól tudom, Magyarországon ilyen lista nincsen, de lehet, hogy csak én nem tudok róla.

A többnyelvű tudomány kérdésén is érdemes elgondolkodni. Az általam a bevezetőben elmondottakra visszatérve: lehet, hogy nem is olyan nagy baj, hogy a 90-es évek elején megszűnt egy csomó idegen nyelvű társadalomtudományi folyóirat. Ezek egy része érthetetlen nyelven és iszonyatos minőségű fordításban közölt cikkeket. Ha erre konkrét példát akarok hozni, Szűcs Jenő Európa három történeti régiójáról szóló tanulmánya jut eszembe, ami az *Acta Historica*-ban annak idején valami elképesztően silány angol fordításban jelent meg. A többnyelvű tudománynak tehát érthető nyelvűnek kell lennie.

A politológiával kapcsolatban nem sokat tudok mondani, de egy valami eszembe jutott. Néhány héttel ezelőtt az *Élet és Irodalomban* megjelent egy tanulmány, az általam korábban nem ismert Somos Márk munkája, aki azt próbálta meg értelmezni, hogy a Kelet és a Nyugat közötti mostani konfliktusoknak milyen történelmi gyökerei vannak. Én ilyen minőségű és ilyen jól megírt politológiai tanulmányt nem sokat olvastam az elmúlt években.

A könyvkiadással kapcsolatban. Még az elején, amikor nekiálltam a referátumom megírásának, azon gondolkodtam, hogy a statisztikákból vajon mit lehet kihozni. Aztán mégis hagytam a statisztikákat, mert az volt a – most már tudom, helytelen – előfeltevésem, hogy az általam mondandókat számokkal nem lehet kifejezni. Mindenesetre örülök, hogy Gyurgyák János adatai legalább részben alátámasztják azt, amit mondtam. Azt viszont nem tudom, hogy a társadalomtudományi művek hatása hogyan lenne mérhető, vagy hogy egyáltalán mérhető-e.

Ennyit tennék hozzá az elhangzottakhoz, és akkor most megkérdezem, hogy van-e valakinek kérdése vagy hozzátennivalója az eddigiekhez?

• **Fábri György:** A Hunyady professzor által mondottakhoz szólnék hozzá, de nem csak hozzá szólok. Az előző alkalmon az intézményrendszer

kapcsán emlegettük az alulfinanszírozottság problémáit. Most hadd említsem meg, hogy azért elég sok pénz ment el arra, hogy művek jöjjenek létre. Gondolok például a Széchenyi-ösztöndíjasok körére, akik, ha jól emlékszem, egyrészt azért kaptak három évre nem éppen jelentéktelen összegeket, hogy tanítsanak, másrészt pedig, hogy írjanak meg egy új művet. Ez bizony a pályázat része volt, legalábbis az első kiírásban még benne volt. Több százan tehát azért kaptak ösztöndíjat, hogy legyenek szívesek originális művet alkotni, de feltehetjük a költői kérdést: vajon megnézte-e valaki, hogy tényleg alkottak-e?

• **Gyurgyák János:** Ne haragudj, de én megnéztem. Ez az eredeti elképzelés volt. Én ugyanis nagyon kíváncsi voltam arra, hogy ez hogy is van akkor. Valahonnan megszereztem az első két év anyagát, és aztán, azt hiszem, vagy húsz embert fölhívtam az ösztöndíjasok közül. Arra gondoltam ugyanis, hogy vajon a könyvkiadásba át lehet-e forgatni valamit azokból a művekből, amik így megszületnek. Nem emlékszem pontosan – és ezért elnézést –, de úgy gondolom, hogy ebből a húsból talán ketten voltak, akik azt mondták nekem, hogy igen, lesz mű. Ha jól tudom, ebből az egyiket ki is adtuk.

• **Fábri György:** Magyarán tehát az történt, amiről beszéltem: nem születtek meg a művek. Mondok egy másik példát is arra, hogy milyen nagy problémát jelentett a gazdaság összeomlása a tudományos intézmények szempontjából. Ha összevetjük a többi kelet-európai rendszerváltó országok helyzetével, a magyar akadémiai intézetrendszer szinte ereje teljében vészelte át ezt az összeomlást, pedig azokban az országokban valamikor sokkal jelentősebb számban működtek akadémiai intézetek, mint nálunk. Magyarországon egy fél évtizednyi vegetálás után, '96-tól azért már elindult az újrakepítés. Nem azt mondom, hogy ma a társadalomtudományi intézetek kutatói dúskálnának a pénzben, de a lényeg az, hogy vannak akadémiai kutatók és vannak intézetek, az idei évben pedig a bérezés is elmozdult felfelé. Nem túl magas szintű, de azért alapot jelentő háttér és egzisztencia áll a kutatók rendelkezésére. Szóval, valami azért van, és ebből talán több mű is kijöhetett volna.

A többről, a kvantitatív elemről térjünk most át a kvalitatív elemre! Engem már csak az érdekelne a *Művek és szakmai értékelések* címből, hogy mi az, ami a megszületett művek közül értékes? Kérdés, persze, hogy ezt milyen módon vizsgálhatjuk, de azért az, hogy valaki a publicisztikai írásait rendezí egymás után sajtó alá, ráadásul úgy, hogy még az időpont-hivatkozásokat sem szedi ki belőlük, talán nem a kvalitatív elemet erősíti. Emlékszem, egy pár évvel ezelőtt megjelent recenziójában egy kolléga műve kapcsán Körösi András azt csinálta, hogy egy szakmai standard alapján nem arról beszélt, hogy egyetért-e a kollégával, vagy sem, hanem arról beszélt, hogy a mű miért nem tudományos mű, hanem valami más. Az én gondom, bajom, kérdésem az, hogy

az elmúlt évtizedben publikált művek között mennyi az, ami valóban mű. A kritika mikor lesz végre hajlandó a szerző szemére vetni, ha nem műveket jelentet meg, hanem könyveket?

Mondok rögtön egy példát is arra, hogy hol születhettek volna esetleg művek: a PhD-képzésről van szó. Az Osirisnek volt egy kísérlete, most pedig az Akadémiai Kiadó kísérletezik azzal, hogy PhD-disszertációkat jelentessen meg. Nem tudom, hogy ez mennyire sikerült, de ha megtudom, el fogom mondani. Elvileg azért itt komoly műveknek kellett volna megszületniük, hiszen minden disszertáció tudományos kritikán ment át a védés során. Én nem tudom, hogy ez a rengeteg (3000!) disszertáció, ami a PhD-képzés kezdete óta született, miért nem rengette meg a társadalomtudományok működését. A 3000-nek körülbelül 28%-a volt társadalomtudományi mű, tehát több száz olyan tételről beszélünk, amiből több száz könyvnek kellett volna megjelenni. Még egy példa. A filozófiai műveket említetted. Hadd mondjam el, hogy a rendszerváltás előtt három olyan terület is volt a filozófiában, amit világ-, de legalábbis nemzetközileg mérhető szakmai színvonalon műveltek: a filozófiatörténet-írásról, az ókor és az újkor közötti korszak filozófiatörténetéről, a szimbolikus logikáról, és a Lukács-kutatásról van szó. A Lukács-kutatás eltűnt, ismert történelmi okokból. A szimbolikus logika szintén eltűnt. Ennek ellenére emelkedett a művek száma. Azt nem gondolom, hogy az új diszciplínákban ennyi tehetség született volna, valószínűleg a filozófiai könyvek között sokkal több a nem-mű.

Egy utolsó megjegyzés. Az Akadémia az utóbbi években egyre kevésbé képes a tudományos életet igazgató, forráselosztó testületként működni. Egyre inkább szűkül a lehetősége, a mindenkori kormányzati politikák ebbe az irányba mutattak. Az biztos, hogy az Akadémián megvan az elszántság, hogy az ilyen típusú mozgásokat segítsük. Ezt a konferenciát is azért támogattuk, hogy a tudományos könyvkiadást, vagy a tudományos intézményrendszer értékelési szempontjainak megjelenítését valamiképpen segítsük. Ehhez persze kell kormányzati partner is.

• **Granasztói György:** Én két részre választottam a megjegyzéseimet. Az első kapcsolódik ahhoz, amit Hunyady professzor úr mondott el. Ezzel kapcsolatban két dolgot jegyeznek meg. Az egyik az, hogy volt-e egyáltalán episztemológiai fordulat? A referátum vetette fel a kérdést, én pedig teljes mértékben egyetérték a fejtegetéssel. Azt tennem csak hozzá, hogy annyiban van fordulat, hogy egy entrópia indult el. Kétségtelen, hogy nagyon nagy fokú szétforgácsolódás jellemző a különböző tudományos műhelyek egymáshoz való viszonyában, a problémák megközelítésében, és a megközelítések színvonalában. Ez az, amiről Fábri György beszélt, hogy hová lehet beosztani egyáltalán egy művet, arról pedig, hogy mi az, ami alapján egy mű megfelel egy adott szakma tudományosságáig ismérveinek Körösi András szövege.

Ebből a szempontból rengeteg olyan kérdés vetődik fel, amely visszavezethető ahhoz a változáshoz, ami – akárhogyan is vesszük – '90 után kibontakozott. Én egyfajta antinómiának látom azt, ami kialakult, tudniillik azt, hogy a társadalomtudományaink nem tudják kezelni azt a sajátos kettősséget, amely ma része a közgondolkodásnak. Arról van szó, hogy megjelent egy sajátos kulturális, kulturalista vonulat, amelyben a nemzeti gondolkör bontakozik ki egyre erőteljesebben, és van egy másik vonulat, amit első közelítésben talán analitikus iskolának nevezhetünk, vagy inkább, a társadalmi problémák Max Weber-i értelemben vett célracionalista megközelítésének. Ez utóbbi jellemezte hosszú időn keresztül – és jellemzi nagyrészt ma is – a magyar társadalomtudományokat. Ma mind erőteljesebben látunk kibontakozni egy másfajta gondolkodást is, amely a nemzetproblematikából indul ki – ez egyébként szintén egyfajta társadalom-felfogás, csak ezt valahogy nem veszik észre –, és ebből adódóan egészen másként közelíti meg a dolgokat. Egyébként a történeti művek számának a relatív növekedése sok minden mellett azzal is összefügg, hogy rendkívül nagy jelentősége lett az emlék, a visszaemlékezés, a tanú, az emlékműállítás, és a múzeum problémakörnek. Ezeknek a problémaköröknek az egyike sem volt jelen korábban, ezért a történettudomány nehezen tudja őket kezelni, pedig a nemzeti gondolkodás jegyében mindez a történelem része. Mindebből következően úgy látom, hogy míg a nemzeti oldalon esszéisztikus, szaktudományi szempontból alig elfogadható művek keletkeznek, addig a másik oldalon van egyfajta tétováság, úgy érzem, amit nevezhetünk episztemológiai válságnak vagy entrópiának. Ez az oka, hogy a célracionalista megközelítés – főleg ez említett problémakörök politikai töltése miatt – egyre kevésbé tud mihez kezdeni.

Itt hoznám föl példának azt a szánalmas esetet, aminek kapcsán a *Népszabadság* címlapján Jasszer Arafat alá kerültem, megelőzve a kormány földkérdéssel kapcsolatos hírét is. Aki látta, tanúsíthatja. A cikk arról szól, hogy „köz-Telekiből” „magán-Batthyányba” próbálnánk átmenteni az állami vagyont. Mindennek van egy olyan vonatkozása, ami idetartozik erre a konferenciára is: az, hogy a problémák átpolitizálása olyan mértékűvé vált, hogy tulajdonképpen teljesen közömbös, hogy történetesen egy tudományos intézetről van szó, amelynek tudományos intézeti működése kerül négyévenként, minden egyes kormányváltáskor veszélybe, hiszen ugyanígy címlapon voltunk '97-ben és '94-ben is. Amikor váltás van, akkor a tudomány mindig abból a szempontból válik érdekessé ennek az intézménynek az esetében, hogy ingatlanbirtokról van szó. Ez azért érdekes mozzanata ennek az egész dolognak, mert rendkívül erőteljesen jelzi, hogy a tudományos élettel való kapcsolatokat túlfűtött politikai viszonyulás jellemzi. Ebben akarva-akaratlanul szegény tudományos közélet is részt vesz, mert hát rengeteg tudós vállal politikai szerepet. Ennek következtében összezavarodnak azok a fajta paradigmatis korlátok, vagy területek, amiken belül a művek értékelhetők lennének, hiszen miféle

tudományos munka folyhat egy olyan alapítványban, amelyből ki akarják vonni az ingatlant. Ez így is nézhető, de persze ez nem tudományos megközelítése a dolognak.

Mindezek alapján azt szeretném mondani, hogy nagyon erős az összefüggés – és tulajdonképpen ezért akartam hozzászólni ahhoz, amit kifejtettél –, a finanszírozás kérdéseivel. A finanszírozásnak igenis nagyon komoly politikai implikációi vannak, ezek pedig visszavezethetők arra a sajátos antinómiára, amely e pillanatban a Gyurgyák által említett polarizáltságot jellemzi a magyar szellemi életben, és amely szerintem egy értékracionalista és egy célracionalista megközelítés között feszül – egyébként indokolatlanul. Röviden: én azt akartam hozzátenni az általad elmondottakhoz, hogy itt több síkon is deformálódnak a dolgok, és ez húzódik meg annak az entrópiikus folyamatnak a hátterében, amelyik időnként mulatságos esetekhez vezet.

• **Hunyady György:** Köszönöm szépen az észrevételeket! Egyetértünk, a kérdéssel is egyetérték. Végül is az, hogy mi történt tulajdonképpen a pénzzel, fontos probléma, és bár én erre csak egy félmondatnyi utalást tettem, úgy gondolom nincs közöttünk nézetkülönbség. Valóban lényeges dolog a pénz, aminek átmeneti elapadása valóban hozzájárult a jelen helyzet kialakulásához, a kutatások egyes területeinek visszaeséséhez, és a produktivitás átmeneti hanyatlásához. Persze, ha van pénz, de annak az elosztása és felhasználása nem letisztult formában és célszerűen történik, az is vesztes lehet, sőt, tulajdonképpen az általános és kölcsönös korrumpálás eszközévé válhat. Én nem akarom a megboldogult Széchenyi-professzori ösztöndíjat idevonni, de hát tudjuk, hogy az már kezdettől fogva nem volt produktív dolog. János, te önálló egyéniség vagy, nem vagyok hát meglepve, hogy utána néztél, hogy milyen eredményt születt ez az egész. Valljuk be őszintén, hogy húsz tudománnyal foglalkozó ember közül azért legalább egy mégiscsak megírhatott volna egy könyvet a Széchenyi-professzori ösztöndíja néhány éve alatt. Ez éppen nem azt tükrözi – de még az az egy kiadvány sem, amit végül megjelentettek –, hogy ez egy nagyon produktív forma lett volna. Egész biztos, például, hogy a tankönyvpályázat sokkal jobb, sokkal produktívabb. Mondhatnám, hogy a személyi finanszírozás éljen boldogabban, ez is egy szempont, de valószínűleg nem igazán motiváló, a tankönyvek viszont valóban előre vitték a magyar felsőoktatást: felszínre hoztak egy sor ismeretet, oktatott anyagokat öntötték formába. Szóval, ez valóban jó módja volt a pénznek hasznosításának.

Mondok néhány szót a PhD-rendszeréről is. Ha van valami halvány remény felderengőben a távolabbi jövőt illetően, az talán éppen ezzel kapcsolatos. A PhD-képzéssel megjelent a magyar felsőoktatásban egy képzési szint, amelynek semmilyen előfeltétele nem volt meg. Ennek a működtetése abból indult ki, hogy az egyetemi oktatók, ha kitekintenek a világba, csak ráeszmélnek

majd, hogy milyen fontos dolog a tudományos utánpótlás képzése. Mindehhez azonban a felsőoktatás nem kapott eszközöket, és ez szerintem súlyos hiba volt. Ha van oktatási feladat, amelynek a kereteit – nem csak a jogi kereteit, bár az sem sikerült teljesen – meg kellett volna teremteni, márpedig végiggondolva, hogy kik csinálják majd, és milyen körülmények között, akkor ez lett volna az. Eltelik hovatovább tíz év, és kiderül, hogy az eredeti elgondolás, hogy három év alatt tudományos produktumok születhetnek meg, nyilvánvalóan naiv volt. Ugyanakkor azért ebből mégis kibontakozhat egy konstruktív, új generáció, amelynek már a világra is van némi kitekintése. Visszatérve az értékelés problémájához: szerintem elképzelhető, hogy a PhD-sek társadalma fogja majd kifejleszteni a most hiányzó kritikai recenziós és szemleirodalmat, mert látni vélem ebben a generációban az önfejlés, az önállóság erejét, bizonyos értelemben egyfajta lebegő függetlenséget is, hogy ők majd esetleg ki merik mondani azt, amiről itt vitatkozunk, tudniillik, hogy mitől lesz tudományos egy mű, hogy hol ér véget az egyébként színvonalas közvetítés és hol kezdődik a valódi, a módszeres kutatás. Annyi keserű felismerésünk után talán ez az egyik pozitívum. Nagyon szépen köszönöm!

• **Gyurgyák János:** Csak ehhez szeretnék hozzászólni. Valóban, én is azt gondolom, hogy ez az egyik kulcskérdés, és nekem nem az a bajom, hogy a tudománypolitika vagy a kultúrpolitika az elmúlt négy évben ne próbált volna valamit tenni, hanem inkább azt az alapvető problémát látom, hogy egy ilyen omladozó várba, egy rossz építményű struktúrába érdemes-e egyáltalán pénzt tenni. Én azt gondolom, ha alapvetően nem változnak meg az intézményi keretek, akkor ebbe nem érdemes többet belenyomni, mert nem fog belőle több pénz kijönni. A Széchenyi-ösztöndíj erre példa, mert látjuk, hogy körülbelül hány százalékos hatékonysággal működik az ilyesmi. Nyilván sokkal jobb a hatékonysága, ha szociális szempontból nézzük, mint ha tudományos szempontból vesszük szemügyre, mert nyilvánvaló, hogy részben a nyomorúságos egyetemi fizetések alapproblémáját volt hivatott megoldani. A tudományos hatékonysága azonban szerintem rendkívül rossz. Azt gondolom, hogy azt a fajta struktúrát, amelyik itt kialakult, egyszerűen nem érdemes továbbvinni. Ezzel kapcsolatban merül fel az is, hogy vajon a magyar tudományos közösség képes-e az intézményi struktúra átalakítására? Szerintem nem képes, csak alkalmazkodni tud hozzá, vagy maximum annyiban tud rajta alakítani, hogy, mondjuk, ennek a beszélgetés-sorozatnak a meglátásait eljuttatja majd a tudománypolitika szintjére.

Az alapprobléma szerintem a következő: mindenki tudja, hogy az intézményrendszer rosszul működik, de azok, akik ebben részt vesznek, mégsem képesek semmit sem tenni ez ellen. A saját logikájuk szerint működő szigetek működnek még egyelőre jól Magyarországon. Igaz, az elmúlt évből 6–8 könyvkiadót tudnék felsorolni, amelyik a saját logikája szerint kezdett el működni,

s mégsem tud bizonyos dolgokat megoldani. Ilyen dolog például az, hogy a nem piaci alapon működő kiadók nem tudnak megbirkózni a finanszírozás problémáival. Annyit tudnak tenni, hogy évi egy-két veszteséges könyvet föl-vállalnak, de ez önmagában nem javít a helyzeten. Az alapvető probléma az, hogy '89-ben a könyvkiadás volt az egyetlen területe a kultúrának, amelyet – szemben például a színházzal, a filmmel, a folyóiratokkal – egyértelműen piaci logikára kényszerítettek, és ezért nem is tud máshogyan működni, mint ahogyan működni kénytelen, tehát a piac logikája szerint. A tudomány azonban nem így működik. Lehet ugyan valamennyire a piac logikáját rákényszeríteni, amennyiben a piaci logikára ítélt kiadók adják az egyik megrendelői körét, de az elmúlt években láttuk, hogy milyen is az, amikor a kiadók megrendelőként lépnek fel a tudományos közösséggel szemben, amelyik azonban nem csak ilyen alapon működik. A gond az, hogy nincs másfajta megrendelés; nincs megrendelés, amelynek a szempontjai nem kizárólag piaciak. Ezt az alapproblémát nem tudjuk megoldani, mert ahhoz valódi tudománypolitika kellene, én pedig éppen arra igyekeztem utalni, hogy a tudománypolitika oly mértékben szétforgácsolt, hogy ezek az alapproblémák még koncepció szintjén sem merülnek föl.

Egy másik probléma, hogy nincs megoldva az olvasók orientálása, tehát az, hogy kritikák szülessenek arról, ami megjelenik. Egy piaci alapon működő kiadónak nyilván az az érdeke, hogy a lapok írjanak róla, és persze lehetőleg jól – bár az én véleményem az, hogy mindegy, hogy mit írnak; ha rosszat írnak, az is jó, csak írjanak valamit –, de ez másfajta logika, mint amiről most beszélünk. Lehet, hogy nem fogtok egyetérteni, de a *BUKSZ* szerintem nem töltötte be – vagy csak korlátozottan töltötte be – egy ilyen típusú kritikai lap szerepét. Nem akarom most elmondani, hogy véleményem szerint miért nem, de szerintem egy orientáló értelmiségi lapra nagyon nagy szükség lenne. Igaz, ma a folyóiratok szintjén egyszerre jelentkezik a túlf finanszírozás – nevezetesen túl sok lap van –, és a hiány, nevezetesen a 80%-uk senki által nem olvasott cikkekkkel van feltöltve. Következésképpen ugyanaz a probléma, mint amiről a finanszírozás kapcsán beszéltem, hogy olyan helyzet alakult ki, melyben sem a tudományos közösség, sem a tudománypolitika, sem a közöttük közvetítő civil szféra nem képes a struktúrárt kimozdítani ebből az állóvízből, ebből a lehetetlen helyzetből, holott mindenki tudja, milyen is a helyzet.

A harmadik probléma a PhD-knél jelentkezik. Azt mondtuk, ugye, hogy a 3000 disszertáció 28%-a, az egyharmada, vagyis 1000 tétel a társadalomtudományok körében született. A *Doktori mestermunkák*-sorozatban mi 30 disszertációt adtunk ki, és ehhez egy másik kiadó még két művel hozzájárult, tehát összesen 32 mű jelent meg. Ezért az elmúlt évben már harcolni kellett, mert az volt a minisztérium, a döntéshozók egy részének az álláspontja, hogy az egész föl kell nyomni a netre, s hagyjuk a *Doktori mestermunkákat*. Hogy végül tavaly mégis jelentek meg *Mestermunkák*, csak azon múlt, hogy az

egyik kuratóriumi ülésen néhány embernek sikerült rábeszélni őket, hogy mégis legyen hárommillió forint erre a célra.

A negyedik megjegyzésem, azt gondolom, ismét kapcsolódik ahhoz, hogy szerintem a struktúra rossz. Én úgy látom, hogy önmagában nem a pénz kevés, csak a rossz struktúra miatt látszik annak, mert a befektetett tőke és a teljesítmény nem áll arányban. Szükség lenne ugyan több pénzre, de az nem lenne nagyságrendekkel több a mostaninál. Nézzük a könyvkiadást! Egyszer végezzem egy számítást, hogy mekkora összeg kellene, hogy az egész másképpen működjön. Körülbelül 5–800 millió forint hiányzik, hogy gyakorlatilag minden Magyarországon megszületett kézirat – akár jó, akár rossz – megjelenjen. Ennyi hiányzik a rendszerből. Ez nem akkora nagyságrend – ha, mondjuk, a Magyar Tudományos Akadémia, vagy egy minisztérium költségvetéséhez mérem –, hogy ne lehetne előteremteni. Ami az orientáló lap kérdését illeti: ha a mostani honoráriumoknak a háromszorosát fizetné egy ilyen lap, és a sorozatszerkesztőket a mostani egyetemi fizetéseken tartaná, akkor – számításaim szerint – körülbelül évi 30 millió forint elég lenne két olyan társadalomtudományi orientáló lapra, melyek megváltoztatnák a mostani hangulatot. Éves szinten 60 millió forintról van szó. A PhD-disszertációkra pedig, mondjuk, évi 10 millió forint kellene, ha már azt akarjuk, hogy majdnem mindenki megjelenjen.

• **Kövér György:** Két dolgot szeretnék felvetni kérdésként, azért, hogy kiderüljön, jól értettem-e, amiről eddig szó volt. Ha a konferencia-cím, a *Művek és szakmai értékelések* két kulcsszavát nézem, akkor az első kérdésem az, hogy megszülettek-e azok a művek, amiket szakmailag lehetne értékelni? És ha nem – mert úgy tűnik, hogy itt minden érvelés ebbe az irányba mozog –, akkor annak mi az oka? Nem gondolom, hogy az én feladatomban lenne a Széchenyi-professzori ösztöndíjat bárminemű védelemben részesíteni, de azért a tárgyi igazsághoz hozzátartozik – és mivel nem csak én vagyok, aki Széchenyi-professzori ösztöndíjas volt, ezt más is elmondhatta volna –, hogy nem szerepelt egyetlen pályázati kiírásban sem, hogy *originális* művet kell alkotni. A jó kis kádári alkumechanizmus alapján mindenki olyan művet vállalt be a Széchenyi-professzori ösztöndíjért, amit amúgy is megírt volna négy éven belül. Ez így nézett ki. Egy csomó más dolog is volt – új tantárgyakat kellett bevezetni, stb. –, szóval nem hiszem, hogy egyedül erre felé kell keresni a megoldást. A pénz persze kétségtelenül fontos dolog, de magunknak tehetjük fel elsősorban a kérdést, hogy miért nem írtuk meg a műveket, és azt hiszem, hogy erről lenne érdemes beszélni. A második része a kérdésemnek a szakmai értékelésre vonatkozik. Van egy hivatalos, mondjuk úgy, intézményes értékelés, amit régi beidegződés alapján minősítésnek hívunk, és van az, amit szakmai kritikának nevezünk. Ha tehát az első kérdésre negatív választ adunk, akkor nem tudom, hogy mit kellene a cím második szavával kezdeni? A hivatalos bírálóknak, tehát

a minősítésnek el kellene vágnia a beadott disszertációkat, nem adni meg rájuk a fokozatot? Miért nem ez történik, vajon miért mennek át alapjában véve gyenge disszertációk, sokszor a bizottság egy része által elolvasatlanul – ez a kérdés szerintem. A másik az, hogy miért nincsen kritika? A kritika ebben az esetben azt jelentené, hogy egyes ritka műveket hozsannázni kellene, a többségről viszont meg kellene írni, hogy olyanok, amilyenek. A *BUKSZ* szerintem ebből a szempontból eléggé irányban van, még akkor is, ha az egyik kifogás az vele szemben, hogy levágós lap, és csak bizonyos műveket hajlandó recenzálásra kiadni. Szóval, tényleg azt gondolom, hogy ha már egyszer nem születtek meg a művek, akkor arról is beszéljünk, hogy a minősítési rend és a kritika miért olyan, amilyen. Köszönöm szépen!

• **Szabó Csilla:** Egy eddig nem érintett szempontot szeretnék felvetni a szakmai minősítések és szakmai értékelések kapcsán, ez pedig az idézettség kérdése. A természettudományokban bevett szokás, hogy a szerzők jegyzik a saját műveik idézettségét, és ez egyfajta mérője annak, hogy mennyire forog az adott mű, mennyire hasznos az adott diszciplínában. Én úgy tudom, hogy ez a társadalomtudományokban még nem nagyon bevett gyakorlat. Ez onnan jutott eszembe, hogy idén indított a Magyar Tudományos Akadémia egy programot, amikor létrehozta a tudományos publikációs adattárát, amiben az akadémiai kutatóhelyek, illetve kutatócsoportok 1996-tól megjelent publikációi találhatóak. Ehhez az adattárhoz kapcsolódik idézettségi jegyzék is. Felszólították az akadémiai kutatóhelyeket, hogy jelentsék a saját kutatóik által megjelentetett művek idézettségét. Mi – az *Atelier*, mint kutatóhely – válaszoltunk is, de nem tudtunk a kérésnek teljesen eleget tenni, mert a munkatársainknak nincsen ilyen jegyzékük. Azt kérdezném az előadóktól, hogy a társadalomtudományokban várható-e ebből a szempontból változás, vagy ez eleve lehetetlen amiatt, amit Hunyady professzor úr felvetett, hogy minden kutató elvan a saját kis területén, és nincs olyan kommunikáció a kutatók, a kutatási területek között, ami az idézettség figyelését indokolná?

• **Kalmár János:** Ahhoz szeretnék csatlakozni, amit Kövér György mondott az imént. Messzemenően egyetértek vele több tekintetben is. A Széchenyi-ösztöndíj szerintem is külön dolog. Én az előkészítő, a tervezési fázist, tehát a koncepció kialakulásának a folyamatát nem ismerem, tehát nem tudom, hogy mi volt az eredeti célkitűzés, de azt igen, hogy a pályázók mit láthattak, hogy mi volt a követelmény. A követelmény egyáltalán nem tudományos művek megírása volt – illetve nem az volt elsődlegesen –, hanem új egyetemi tantárgyak vagy módszerek kidolgozása. Ez nem zárta ki, hogy valaki tudományos művet írjon, de – ha már a publikációs követelményről van szó –, inkább tanácsok és tanszékjelentések megírására, illetve megíratására volt igény, mint

az egyéni karriert, az egyéni tudományos pályát előmozdító disszertációkra, amikre fokozatot lehet kapni. Ez annál is inkább így volt, mert – erre jól emlékszünk –, a legelső kiírás idején az volt a szándék, hogy csak egyetemi oktatók pályázhassanak. Mindannyian tudjuk, hogy emiatt ki mindenkinek kellett igazolni, hogy hozzánk tartozik, egyetemi ember, hogy lehetősége legyen pályázni. Tehát egyáltalán nem a tudományos szempontok domináltak. Aztán az évek alatt, a későbbi kiírásokban persze módosultak a szempontok, eltolódtak a hangsúlyok, de ettől még messzemenően igaz az, amit Kövér György elmondott.

A másik kérdés, amiről itt szó volt, a tudományos művek megszületésével, vagy meg nem születésével kapcsolatos. Ha nem születtek meg ezek a művek, akkor, ugye, az a kérdés, hogy ez miért alakult így? Szerintem ennek oka a PhD-rendszer is, amit más hozzászólók e tekintetben inkább nagy reményként emlegettek. Ma a PhD váltja ki a hajdani egyetemi doktori disszertációt, amire fokozatot nem adtak, csak címet, tehát a PhD-disszertáció lett az első mű, és ma egy kicsit olyan már, mint a szakdolgozat. Aki tudományos pályára készül, annak rendelkeznie kell PhD-fokozattal. De nem csak a tudományról van szó: ha valaki nyugdíjba megy, a pénze a fizetésétől függ, a fizetése a besorolásától, a besorolása meg attól, hogy van-e fokozata. Ez a PhD-sek egyik, persze fogyó hányada. Növekvő hányaduk olyan, aki frissen végzett, nincs állása, meg sok esetben amúgy sem tudja, hogy mi szeretne lenni – tisztelet a kivételnek, mert sok ilyen is van, de bizony-bizony ez a másik fő szempont, kár lenne tagadni –, majd kialakul az évek során; addig is pályázgat, kutatgat, és majd csak lesz belőle valami. Megszületik hát a disszertáció.

A következő dolog az, hogy vajon csak azért, mert születik egy kézirat, kötelező-e elfogadni akkor is, ha egyébként nem túl egetverő? Hogy is van a minősítés? A PhD-bírálat egyik jellegzetessége, hogy a témavezetőt nem csak föltüntetik a disszertáción, de ténylegesen szerepeltetik is, ugyanis jelen van a bizottságban. Megint a szakdolgozattal lehet párhuzamba állítani ezt az egészet: a szakdolgozat-vezető tanár is rajta volt a szakdolgozaton, fontos személy, s ez most a PhD-nél is így lett. Most nem térnék ki rá részletesebben, mert nem szavaz, de ott van, még a bizottság zárt ülésén is jelen van. Ez hihetetlen! Bizottsági tagként vagy opponensként sokan voltak közülünk már ilyen helyzetben. Ez a jelöltre nézve is kínos, mert kicsit úgy néz ki, mintha gyerek lenne, hiszen a témavezető tulajdonképpen egyfajta – idézőjelben vett – anyuka vagy apuka. A jelölt és a disszertáció abszolút nem érdekes; a témavezető az érdekes. Én is kerültem már olyan helyzetbe, meg nyilván mások is, hogy egy disszertációról nem volt éppen nagy véleményem, bár ez nem jelentette azt, hogy el akarom volna vágni, csak azt, hogy nem írtam róla szuperlatívuszokban. Erre nekem szegezték a kérdést, hogy „te miért utálod a témavezetőt?” Én tudom, hogy ez egy kicsit anekdotikus példa volt, de akár fölmerül a kérdés, akár nem, ez minden esetben ott lebeg a levegőben. Mert a disszertáns már rég nem érde-

kes – nem is ismerjük, akkor látjuk először, lehet, hogy az életben nem is fogunk róla többet hallani –, de a témavezető a kollégánk, akit lehet, hogy nagyra becsülünk, lehet, hogy nem becsülünk olyan nagyra, de mindenesetre ott van, és ott is marad a szakmában. Vagyis voltaképpen, akarva-akaratlan, őt minősítjük. Ez hihetetlenül ostoba módja a minősítésnek! Régen ez nem így volt – emlékezhetünk rá –, a témavezető nem lehetett tagja a bizottságnak, nem lehetett jelen, mert nem is volt témavezető, maga a fogalom sem létezett. A másik dolog az, hogy szerintem nem a kandidátusi volt az átkosban a legrosszabb, mert nem az volt első disszertáció, ráadásul senkit sem köteleztek arra, hogy a fokozatot egzisztenciális vagy anyagi okokból megszerezze. Ezek a fő okai annak, hogy a PhD-képzés ma hanyatlik.

Szerintem igazából nem az a kérdés, hogy egy disszertáció megjelenik-e nyomtatásban, vagy sem. Attól, hogy megjelenik, jó? Én nagyra becsülöm a *Doktori mestermunkák*-sorozatot, örülök, hogy van, de nem tudom, hogyha odaviszek egy disszertációt, egy kéziratot, hogy ezt jelentessétek meg, az én szavam témavezetőként elég? Elhiszed, hogy jó, mert én mondom? Tehát: ki garantálja a minőséget? Szerintem a megjelentetés, a megjelenés, és a valóságos érték közt nincs összefüggés. Ne is csináljunk úgy, mintha lenne!

• **Benda Gyula:** Menet közben hozzá akartam szólni, de most mégiscsak szót kérek. A kandidátusi rendszernek megvolt a maga célja. Tudjuk, hogy politikai és egyéb okok alapján engedélyezték, hogy ki mehet kandidálni. Például, amikor a KSH alelnöke már nagydoktor lett, akkor engedélyezték, hogy az osztályvezetők kandidálhatnak. Ez régen volt. '89 után viszont a tudományos közösség úgy döntött, hogy váltás van. Én részt vettem olyan vitán, ahol az opponensek azt mondták: a dolgozatot felejtjük el, de az illető megérdemli. Azt is meg lehet nézni, hogy az utolsó megvédett kandidátusi dolgozatok közül hány jelent meg, hogy egyáltalán hányat jegyez a szakma úgy, mint tudományos munkát? A PhD nem tudományos fokozat, hanem legmagasabb iskolai végzettség. A tudományos gyakorlat visz kandidátusi fokozathoz. A PhD-nek azt kell igazolni, hogy valaki elsajátított egy szakmát, és hogy azon belül jó, vagy rossz. Ezt a tudományos közösség Magyarországon nem dolgozta ki. Látom, hogy a francia kollégáim mennyi időt szánnak a diákokra témavezetőként. Én a szakdolgozatnál azt próbálom keresztülvinni, hogy beadás előtt lássam a művet, konzultálok, és akár ötször is átírom a diákkal, ha kell. Úgy érzem, ez a tanár feladata, ez a kötelessége még akkor is, ha utána a diák eltűnik, és újságíró lesz vagy üzletember. A tömegoktatással ez lehetetlenné vált – bár én könnyű helyzetben vagyok a társadalomtörténettel, mert kevés diák van –, pedig, úgy tudom, régen is ez volt a norma. A Domanovszky- vagy a Mályusz-iskolánál a témavezető tanár ugyanúgy felvállalta, hogy mindezek a feladatok együtt járnak a doktoranduszok képzésével.

• **Kalmár János:** Ne haragudj, a PhD. nem tudományos fokozat?

• **Benda Gyula:** Én a mostani törvényben azt olvastam, hogy legmagasabb iskolai végzettségként van feltüntetve, de én inkább úgy érzem, hogy ez szocializációs kérdés. Tehát a tudományos közösségnek kell eldönteni, hogy mit csinál a PhD-ből, és azt kell mondanom, hogy ha egyszer a kandidátusból azt csináltunk, amit, akkor most a PhD-nél hol kezdődik el egyszer a szelekció? Úgy érzem, ez még nem lett kitalálva. Valóban igazad van: az a hangulat, hogy haragszol-e az illetőre vagy a témavezetőjére. A kiadásról csak annyit, hogy amikor '91-ben a doktori szabályzat kidolgozásánál pár vitán valamennyire részt vettem, felmerült, hogy csak kiadott disszertációt lehessen megvédeni. A kiadás nem minőség, hanem nyilvánosság kérdése. Az ítélethez hozzátartozik a nyilvánosság, és a kiadás mindig csak ezt szolgálta.

Van még valami. Öt vagy hat év alatt kell elkészíteni egy munkát, és nincs megszabva, hogy mit kell csinálni. A munkák egy része attól rossz, hogy öt év alatt egy egyébként tehetséges ember sem tudja őket megcsinálni, a közösségnek tehát ki kellene alakítania azokat a témákat, amiket ennyi idő alatt is tisztességesen meg lehet csinálni, és ki lehet adni. Ezért érzem, hogy minekünk ez a feladatunk, és az összes többi – a finanszírozás, stb. – az részben külső dolog. A szakmai közösségeknek azt kell elérni, hogy ha már a kezünkben van az az eszköz, hogy ítéletet mondhatunk egy első tudományos munkáról, akkor azt használjuk is.

• **Tóth Gábor:** Csak pár mondatban szeretném összefoglalni azt, ami eszembe jutott még az eddigiekkel kapcsolatban, mert úgy néz ki, hogy az időnk lejárt.

Először néhány szót a tudományos idézettség kérdéséről. A társadalomtudományok többsége speciális helyzetben van abból a szempontból, hogy egy történész vagy egy filológus munkái nem avulnak el olyan gyorsan, mint a természettudósok munkái. A pszichológia és a közgazdaság-tudomány ebből a szempontból szerintem kivételnek számítanak, mert az elméleti alapvetésük és a módszertanuk sokkal közelebb áll a természettudományokéhoz. Nem tudom, hogy az idézettség mennyire jelzi valójában a kvalitást a társadalomtudományokban, de hallottam olyan esetről, hogy valaki a saját idézettsége felől érdeklődött az Akadémiai Könyvtárban, és amikor közölték vele, hogy sok esetben negatív példaként hivatkoznak a munkáira, azt mondta, hogy mindegy: az idézet az idézet.

A recenziós folyóiratokról, illetve a Gyurgyák János által orientálónak nevezett társadalomtudományi lapokról. Angolszász, német és francia példáim is vannak arra, hogyan lehet viszonylag olcsón komoly recenziós folyóiratokat indítani elektronikus formában; ezekből a referátumomban említettem is

kettőt. Egy ilyen elektronikus orgánus sokkal hatékonyabb, mert gyorsabb, mint a havonta vagy félévenként megjelenő nyomtatott folyóiratok.

A PhD-disszertációk kérdésével kapcsolatban is szeretnék pár megjegyzést tenni. Az eddig sikeresen megvédett kandidátusi és akadémiai doktori disszertációk száma meghaladja a 19 ezret. Ezek mind az Akadémia Könyvtár Kézirattárában vannak elhelyezve, bármelyikre könnyű rátalálni, mert naprakész elektronikus adatbázisban lehet rájuk keresni. Más a helyzet a Fábri György által említett 3000 PhD-disszertációval, amelyek szét vannak szórva különböző egyetemeken, ami önmagában talán még nem is lenne akkora baj. A baj az, hogy nincsen olyan adatbázis – bár néhány éve szó volt róla, hogy lesz –, amelyből kiderülne, hogy milyen disszertációk hol találhatóak meg. Így persze ezek a művek eltűnnek a nagyközönség, de a könyvkiadók szeme elől is. Talán fel lehetne eleveníteni azt a régi szokást, hogy a disszertációkat közre kell adni, azzal a különbséggel, hogy ezt most már nem nyomtatásban kellene megtenni. Egyes német kiadók például minimális összegekért vállalják disszertációk kiadását, a szerző által kívánt formában és példányszámban. Ha a disszertáció érdeklődést kelt szélesebb körben, akkor nyomtatott változatban is kiadják, de már a kiadó pénzén, és piaci érdekeinek figyelembe vételével. Ez nálunk is járható út lenne, szerintem.

Ami a vita utolsó részét illeti, szerintem részben visszakanyarodtunk azokhoz a kérdésekhez, amikről az előző előadások alkalmával már volt szó, szóval, ezzel a kör, úgy tűnik, be is zárult. Köszönjük a hozzászólásokat és az érdeklődést!

• **Sonkoly Gábor:** Köszönjük szépen! Arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy június 5-én lesz a következő, a sorozatot lezáró konferencia az EU-csatlakozás utáni helyzetről, amelyre mindenkit sok szeretettel várunk!

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several paragraphs, with some lines appearing as bold or indented. The content is mostly unrecognizable due to low contrast and ghosting.

ATELIER

MAGYAR-FRANCIA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖZPONT

Az ATELIER Magyar-Francia Társadalomtudományi Központ 2000 novemberében alakult Budapesten, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem, a Magyar Tudományos Akadémia, az Oktatásügyi Minisztérium, a Francia Külügyminisztérium, a Francia Intézet és az École des Hautes Études en Sciences Sociales támogatásával. Elődje, a Magyar-Francia Társadalomtudományi Műhely 1988 óta járul hozzá sikerrel a francia – és tágabban: európai – társadalomtudományi kutatás elvárásainak és tematikáinak hazai elsajátításához. Az ATELIER 1997 óta vesz részt a hazai PhD-képzésben, de diákjaink a kilencvenes évek elejétől fogva tanulnak párizsi partnerintézményünk, az École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS) doktori programjain. Oktatói munkánk elsősorban az Annales történetiszemléletének, módszereinek és témáinak átadására, továbbgondolására és gyakorlati alkalmazására irányul. Munkánkban az EHESS neves professzorai vannak segítségünkre: évente 10–12 alkalommal tartanak előadásokat és műhelyszemináriumokat posztgraduális diákjaink és minden érdeklődő számára.

A doktorképzés és a Központ legfőbb törekvése, hogy otthont adjanak a történelem új szemléletének, terjesszék a nemzetközi érdeklődés tárgyát képező teljesítményeket. Ebből következik, hogy a fiatal magyar kutatókat is nemzetközi helytállásra igyekszik felkészíteni. Elkötelezett támogatója az interdiszciplináris kutatásoknak: célja a magyar társadalomtudomány meglévő centrumainak integrálása, az egyes tudományágak és területek közötti párbeszéd előmozdítása. Jelentős szerepet vállal a frankofón kutatási hálózat megteremtésében. Ezzel párhuzamosan kiadói tevékenységet folytat: doktori disszertációkat, gyűjteményes köteteket és konferenciaanyagokat jelentet meg.

A Központ tevékenységéről naprakész információk találhatóak a www.atelier-centre.hu weboldalon.